

วัฒนธรรมการบริโภคกับพุทธธรรม : บทวิพากษ์เชิงมานุษยวิทยา

อนุสรณ์ อุณโณ

ภายใต้วิกฤตการณ์ที่สังคมไทยกำลังประสบอยู่ในปัจจุบันได้มีความพยายามเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาลงในหลายแนวทางด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นแนวทางเศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา หรือว่ามนุษยศาสตร์ เช่นเดียวกับในทางปรัชญาที่ได้มีนักคิดนักเขียนสายนี้ต่างพยายามเสนอทางออกให้ไม่น้อยซึ่งแนวทางแก้ไขปัญหานั้นส่วนใหญ่มักจะอิงหลักพุทธปรัชญาเป็นสำคัญ พุทธปรัชญามักจะถูกนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ไข ปัญหาของสังคมไทยในหลายๆ แง่มุม ไม่ว่าจะเป็น เศรษฐกิจ การเมือง การศึกษาหรือว่าวัฒนธรรม ซึ่งแต่ละคนก็จะมีบุคลิกลักษณะเฉพาะตัวในการเสนอที่ แตกต่างกันไป

ในทำนองเดียวกันกับบทความเรื่อง *ปรัชญาการศึกษาแนวพุทธ : แนวทางและปัญหา* ของ วิทย์ วิศุทเททย์ (พุทธศาสนศึกษา ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๓) การตอบสนองของพุทธศาสนาต่อปัญหาในสังคมวิทยา- ศาสตร์ ของ สมภาร พรหมทา (พุทธศาสนศึกษา ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒) และจริยศาสตร์สภาวะแวดล้อมในพุทธศาสนา

ของ เนื่องน้อย บุญเนตร (พุทธศาสนศึกษา ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑) ที่แต่ละบทความคือความพยายามที่จะประยุกต์ พุทธปรัชญาในการแก้ไขปัญหานั้นที่สังคมไทยกำลังประสบ อยู่ โดยที่บทความของวิทย์นั้นเป็นความพยายามที่จะ ประยุกต์พุทธปรัชญาเข้ากับการปฏิรูปการศึกษา บทความของสมภารคือการนำพุทธปรัชญาเข้าแก้ไข ปัญหาของสังคมไทยอันสืบเนื่องมาจากวิทยาศาสตร์ทั้งในระดับโมเลกุล และการประยุกต์ใช้ ส่วนบทความของ เนื่องน้อยก็เป็นความพยายามที่จะอธิบายว่าพุทธปรัชญา อันมีโลกทัศน์แบบองค์รวมนั้นจะช่วยให้เราพ้นไปจาก วิกฤตอย่างวิทยาศาสตร์ได้อย่างไร

ถึงแม้ว่าบทความทั้งสามจะเสนอแนวทางในแง่ มุมที่ แตกต่างกันไป ทว่าพื้นฐานและกระบวนการ อธิบายที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ประการแรกเป็นการ พยายามประยุกต์หลักพุทธปรัชญามาใช้ในการเสนอ ทางแก้ไขปัญหให้กับสังคมไทย ประการที่สอง สมมติ ฐานอันเป็นที่มาของปัญหานั้นมาจากวิทยาศาสตร์สู่ ทุนนิยมและบริโภคนิยม และประการสุดท้ายคือ เป็น

ความพยายามที่จะเอาชนะวิธีคิดอย่างวิทยาศาสตร์ และ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการปลดแอกคนไทยออกจาก การครอบงำของลัทธิบริโภคนิยม

ด้วยความที่ทั้งสามบทความมีความคล้ายคลึงกัน โดยสาระสำคัญ ฉะนั้นในการวิพากษ์วิจารณ์ ผู้เขียนจึง หลีกเลี่ยงที่จะกระทำการผ่านบทความแต่ละชิ้นและแต่ละ ประเด็นในบทความนั้นๆ เพราะการทำเช่นนั้นอาจจะ ทำให้บทความเชิงวิพากษ์ที่ผู้เขียนเสนอนี้ขาดเอกภาพ ในองค์รวม และไม่มีการเชื่อมโยงกันในแต่ละส่วน อีกทั้ง ในตัวงานก็จะมีผลกระทบกระจายไร้ทิศทาง เพื่อเป็น การตัดปัญหาดังกล่าว ผู้เขียนเห็นว่าการวิจารณ์ควรจะ กระทำผ่านลักษณะร่วมสำคัญๆ ของบทความทั้งสามแทน นั่นคือการเสนอหลักพุทธปรัชญาในการแก้ไขปัญหา อันเกิดจากวิทยาศาสตร์ ทุนนิยม และบริโภคนิยม

ดังนั้นในส่วนแรกของบทความจึงจะเป็นการแสดงให้เห็นว่าปัญหาพัฒนามาจากวิทยาศาสตร์สู่ทุนนิยม และบริโภคนิยมได้อย่างไร ส่วนที่สองคือการแสดงให้เห็นว่าแต่ละบทความได้เสนอทางออกที่อิงกับพุทธ ปรัชญาไว้อย่างไร ในส่วนที่สามเป็นการชี้ให้เห็นว่าใน สังคมศาสตร์กระแสหลักโดยเฉพาะสาย Marxist ได้ กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างทุนนิยมและบริโภคนิยม ไว้อย่างไร และในส่วนสุดท้ายจะเป็นการวิพากษ์วิจารณ์ กระบวนการความสัมพันธ์ดังกล่าวด้วยมโนทัศน์วัฒนธรรมการบริโภคอันมีนัยสำคัญอย่างยิ่งต่อการมีชีวิตรอยู่ ของผู้คนในทุกยุคสมัย ซึ่งรายละเอียดจะได้แสดงให้เห็น เป็นส่วนๆ ไปดังต่อไปนี้

จากวิทยาศาสตร์สู่ทุนนิยมและบริโภคนิยม

บทความเรื่อง **ปรัชญาการศึกษาแนวพุทธ : แนวทางและปัญหา** ของ วิทย์ วิศุทเทย์ เป็นการพยายาม ประยุกต์พุทธปรัชญาเข้ากับระบบการศึกษาเพื่อแก้ ปัญหาให้กับคนและสังคมไทย ข้อเสนอของวิทย์คือ การจัดระบบการเรียนการสอนโดยมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่

การบรรลุสังคมบริโภคนิยมระดับกลางและพึ่งตนเอง การ บริโภคจึงเป็นหัวใจสำคัญในการเสนอสังคมในอุดมคติ ของวิทย์ และดูจะสำคัญกว่าระบบการเมือง การปกครอง เสียด้วยซ้ำ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ วิทย์เสนอสังคม บริโภคนิยมระดับกลางเป็นตัวตั้ง แล้วจึงค่อยสรรหา ระบบ เมือง การปกครอง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือระบบ การศึกษาที่สอดคล้องหรือสามารถทำให้บรรลุจุดมุ่ง- หมายดังกล่าวได้มารองรับตัวตั้งนั้น

เหตุใดสังคมบริโภคนิยมระดับกลางจึงกลายมาเป็นเป้าหมายของสังคมในอุดมคติในทัศนะของวิทย์ ในจุดนี้คง ต้องกลับมาพิจารณาปัญหาที่วิทย์ตั้งเอาไว้เพื่อแก้ไขเสีย ก่อน วิทย์เสนอว่าสังคมไทยไม่ควรเป็นสังคมบริโภคนิยม สูงสุดอย่างที่กำลังก้าวไปสู่ในปัจจุบัน สาเหตุที่สังคมไทย เป็นเช่นนั้นก็สืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมเป็นสำคัญ

ในทางเศรษฐกิจ วิทย์เสนอว่า ได้เปลี่ยนแปลง จากการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อขายและส่งออก การผลิตในลักษณะดังกล่าวก่อให้เกิดการแข่งขัน กันในระบบตลาดทั้งภายในและต่างประเทศ และเพื่อที่จะเพิ่มศักยภาพในการแข่งขันเราจึงต้องเร่งพัฒนา ประสิทธิภาพของเทคโนโลยีการผลิต ประสิทธิภาพของ เทคโนโลยีการผลิตหรือปัจจัยการผลิตบวกกับการ ขยายตัวของระบบตลาดซึ่งมีการแข่งขันกันอย่างเสรี ก่อให้เกิดการบริโภคในระดับที่สูงขึ้นติดตลามา และหาก ไม่มีการชะลอหรือหยุดยั้งการเจริญเติบโตของระบบ ดังกล่าว การบริโภคจะพุ่งถึงขีดสุดในไม่ช้านี้ และ นั่นคือสัญญาณของหายนะของคนไทยหรือมนุษยชาติ

จึงจะเห็นได้ว่าในการตั้งปัญหาเพื่อที่จะเผชิญหน้า ด้วยนั้น วิทย์ได้เสนอว่าการเติบโตและพัฒนาของลัทธิ บริโภคนิยมในสังคมไทยนั้นเกิดสืบเนื่องมาจากการ โหลทะลักเข้ามาของวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และการ เติบโตของเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เพื่อเพิ่มศักยภาพใน การผลิตสินค้าออกแข่งขันในตลาด เราจำเป็นจะต้องใช้ เทคโนโลยีที่ทันสมัย ในจุดนี้เองที่วิทยาศาสตร์ได้ทำ

หน้าที่รับใช้ระบบทุนนิยมอย่างเต็มที่ ในขณะที่เดียวกัน ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรีหาได้หมายถึงเพียงแต่กระบวนการในการผลิต หากยังหมายรวมถึงกระบวนการในการขายด้วย ลำพังแต่เพียงการเพิ่มหรือพัฒนาผลผลิตย่อมก่อให้เกิดผลเสียหายหากไม่พัฒนาการระบายสินค้าออกควบคู่ไปด้วย เพราะนั่นย่อมหมายถึงการขาดทุนเมื่อเกิดความไม่สมดุลระหว่างการผลิตและการขาย การบริโภคสินค้าจึงเพิ่มขึ้นมาด้วยเป็นเงาตามตัว และเมื่อทุกองค์ประกอบต่างเกือหนุนกันเช่นนี้ต่อไปเรื่อย ๆ วิทยุเชื่อว่าในที่สุดสังคมไทยก็จะกลายเป็นสังคมบริโภคสูงสุด

กระบวนการความสัมพันธ์ดังกล่าวถูกขยายให้เห็นอย่างชัดเจนและเป็นระบบระเบียบมากขึ้น ในบทความเรื่อง การตอบสนองของพุทธศาสนาต่อปัญหาในสังคมวิทยาศาสตร์ ของสมภาร พรหมทา ทั้งนี้ในหัวข้อปัญหาทางการประยุกต์ สมภารได้เสนอว่า จากการศึกษาประวัติศาสตร์โลก สิ่งที่เราปฏิเสธไม่ได้ก็คือ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อระบบการเมืองและเศรษฐกิจ โดยในส่วนของวิทยาศาสตร์กับทุนนิยม สมภารได้อ้างถึงหนังสือเรื่องทุน (Capital) ของ Marx ที่ว่า เขาได้ชี้เนื้อที่ถึงหนึ่งบทเต็ม ๆ ในการแสดงให้เห็นว่าวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทสำคัญในระบบการผลิตแบบทุนนิยมได้อย่างไร

สมภารได้สรุปว่า ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม มีลักษณะสำคัญประการหนึ่งคือ เปิดตลาดเสรีให้เอกชนใช้ความสามารถของตนแข่งขันกันแสวงหากำไร ขั้นตอนของธุรกิจ อาจแบ่งออกได้เป็น ๒ ช่วงหลัก ๆ คือ ขั้นตอนการผลิตกับขั้นตอนการขาย ในขั้นตอนการผลิตระบบหนึ่งที่ธุรกิจแบบทุนนิยมเสรีถือว่ามีประสิทธิภาพก็คือ ทำอย่างไรจึงจะสามารถผลิตได้มากที่สุด และมีคุณภาพที่สุด โดยเสียค่าใช้จ่ายน้อยที่สุด ซึ่งตรงจุดนี้เองที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้เข้ามามีบทบาทสำคัญ

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาศาสตร์กับบริโภคนิยม นั้น เกิดขึ้นในขั้นตอนที่ ๒ กล่าวคือ เป็นขั้นตอนที่จะกระตุ้นคนจำนวนมากที่สุด ให้เกิดความต้องการที่จะบริโภคสินค้า ในส่วนนี้เองที่เทคโนโลยีการสื่อสารได้เข้ามามีบทบาทสำคัญ เพราะการโฆษณาสินค้าผ่านสื่อต่าง ๆ คือหัวใจของการขายสินค้าในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี

สมภารได้นิยามลัทธิบริโภคนิยมว่า เป็นทัศนคติทางจิตวิทยาที่เชื่อว่าความสุขคือเป้าหมายของชีวิต และความสุขดังกล่าวก็จะได้มาด้วยการบริโภคสิ่งตอบสนองความต้องการทางประสาทสัมผัส เศรษฐกิจแบบทุนนิยมเข้าใจธรรมชาติดังกล่าวของมนุษย์ดี จึงพยายามหาวิธีการทุกอย่างเท่าที่จะทำได้เพื่อกระตุ้นให้ผู้คนในสังคมเกิดความต้องการจะบริโภคสินค้า ด้วยการเน้นว่าสินค้านั้น ๆ คือปัจจัยที่จะก่อให้เกิดความสุขในชีวิต วิธีสร้างความต้องการที่มีประสิทธิภาพคือการโฆษณาผ่านสื่อต่าง ๆ ในแง่นี้ จึงดูเหมือนว่าวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี ทุนนิยมและบริโภคนิยม จะมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น

อย่างไรก็ดี สมภารไม่ได้ยุติการเสนอปัญหาของตนโดยชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรดังกล่าวเท่านั้น หากแต่ยังชี้ให้เห็นถึงผลเสียของมันอีกด้วย โดยชี้ให้เห็นว่า ทุนนิยมและโดยเฉพาะอย่างยิ่งบริโภคนิยม นั้น ได้ทำลายทรัพยากรธรรมชาติลงไปมากเพียงใด ซึ่งในจุดนี้ก็เห็นผลของมันอย่างชัดเจน และหลังจากชี้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกันของปัญหาข้างต้นแล้ว สมภารก็ได้แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนามีบทบาทในการตอบสนองต่อมันอย่างไร

ส่วนบทความเรื่อง จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อมในพุทธศาสนา ของเนืองน้อย บุญยเนตร ที่แม้จะไม่กล่าวถึงปัญหาของวิทยาศาสตร์ ทุนนิยมและบริโภคนิยมโดยตรง ทว่าในการสร้างปัญหาขึ้นตอบได้นั้น ก็มีนัยเกี่ยวพันอยู่ไม่น้อย และยังไปกว่านั้นในการชี้ให้เห็นถึง

พุทธปรัชญาในแง่ที่มีโลกทัศน์แบบองค์รวม โดยนัยของมันก็คือ การคัดค้านกับวิธีคิดของวิทยาศาสตร์ตามความเห็นของเนืองน้อย รวมไปถึงการเอาชนะอุดมการณ์บริโภคนิยมที่กำลังครอบงำโลกและผู้คนอยู่

ถึงแม้เนืองน้อยจะไม่แตะปัญหาที่เกิดจากวิทยาศาสตร์ ทุนนิยมและบริโภคนิยมอย่างเป็นทางการเหมือนในสองบทความก่อนหน้านี้ ทว่าในการสร้างปัญหาขึ้นมาเพื่อเสนอข้อถกเถียงของตน เธอก็ได้กล่าวถึงวิทยาศาสตร์เอาไว้ด้วย กล่าวคือเธอได้เสนอว่าโลกทัศน์ของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจาก Bacon และ Descartes มีโครงสร้างสำคัญส่วนหนึ่งเป็นแนวคิดทวินิยมที่แบ่งแยกมนุษย์ผู้มีจิต ออกจากโลกธรรมชาติที่เป็นกายภาพ อันส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมนุษย์ออกจากโลกธรรมชาตินั้น มีส่วนช่วยเสริมพลังให้แก่ท่าทีทราศต่อโลกธรรมชาติ ด้วยการมองโลกธรรมชาติเป็นเพียงวิถีทางไปสู่เป้าหมายของมนุษย์ วิทยาศาสตร์ในกรอบความคิดเช่นนี้ คือการหาความรู้ และนำความรู้ที่นั่นมาพิชิตโลกธรรมชาติ เพื่อนำโลกธรรมชาติมารับใช้มนุษย์

ฉะนั้นในทัศนะของเนืองน้อย วิทยาศาสตร์จึงเกี่ยวข้องกับบริโภคนิยม โดยไม่จำเป็นต้องผ่านทุนนิยมเหมือนเช่นในบทความก่อนหน้านี้ นั่นก็เพราะว่าเธอไม่ได้เน้นที่ผลิตผลของวิทยาศาสตร์ที่เป็นเทคโนโลยี หากแต่เน้นที่วิธีคิดหรือโลกทัศน์แบบวิทยาศาสตร์แทน และด้วยวิธีคิดดังกล่าวนี้เองที่เป็นตัวกำหนดเป้าหมายตลอดจนท่าทีในการใช้ผลิตผลของวิทยาศาสตร์อีกทอดหนึ่ง มันเป็นวิธีคิดที่มองโลกธรรมชาติเป็นเพียงวัตถุที่ต้องเอาชนะ และนำมาบริโภคตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ซึ่งถือว่าเป็นอันตรายอย่างยิ่ง ฉะนั้นเธอจึงเสนอพุทธปรัชญาอันมีโลกทัศน์แบบองค์รวมเป็นทางออกให้กับปัญหาดังกล่าว

จะเห็นได้ว่าการตั้งปัญหาเพื่อใช้พุทธปรัชญาเข้าแก้ไขนั้น มีความคล้ายคลึงกันทั้ง ๓ บทความ โดย

ใน ๒ บทความแรกได้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาศาสตร์ ทุนนิยมและบริโภคนิยมว่าเกี่ยวพันอย่างเป็นเหตุเป็นผล และสนับสนุนเกื้อกูลกันอย่างไร ขณะที่บทความที่ ๓ ได้ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาศาสตร์กับการบริโภคในเชิงโลกทัศน์หรือวิธีคิดมากกว่า กระนั้นโลกทัศน์ดังกล่าวก็อาศัยผลิตผลทางวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือในการบรรลุวัตถุประสงค์ด้วยเช่นเดียวกัน ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าปัญหาที่บทความทั้ง ๓ กำลังพยายามจะเสนอทางออกให้มันเป็นปัญหาเดียวกัน และยิ่งไปกว่านี้กระบวนการสร้างภาพของปัญหาดังกล่าวก็มีความคล้ายคลึงกันโดยสาระสำคัญเป็นอย่างยิ่งอีกด้วย

อย่างไรก็ดี การเสนอปัญหาในลักษณะดังกล่าวก็เป็นเพียงบทนำ เป็นเพียงเงื่อนไขที่แต่ละคนจะได้เสนอแนวทางพุทธปรัชญาประยุกต์ของตนออกมา มากกว่าจะถือว่าเป็นสาระสำคัญของแต่ละบทความ ในส่วนต่อไป ผู้วิจารณ์จะแสดงให้เห็นว่าแต่ละคนได้เสนอแนวทางพุทธปรัชญาประยุกต์ต่อปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาศาสตร์ ทุนนิยมและบริโภคนิยม ดังกล่าวกันอย่างไรบ้าง

แนวทางแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยพุทธปรัชญาประยุกต์

ในบทความปรัชญาการศึกษาแนวพุทธฯ วิทย์ได้ประยุกต์พุทธปรัชญาเข้ากับระบบการศึกษา โดยมีเป้าหมายอยู่ที่สังคมบริโภคระดับกลาง อันถือว่ามีปัญหาด้านต่างๆ โดยเฉพาะการบริโภคจะเบาบางลงมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ในการเสนอปรัชญาการศึกษาแนวพุทธ วิทย์ได้เสนอโดยตั้งพุทธธรรมเป็นปรัชญาแม่บทหรือเป็นฐาน แล้วจึงค่อยสาวเอาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาการศึกษาออกจากฐานแม่บทนี้ กระนั้นเขาก็เห็นว่าไม่มีปรัชญาการศึกษาใด ที่ไม่อิงอยู่กับปรัชญาสังคม ฉะนั้นเขาจึงเสนอปรัชญาสังคมตามแนวพุทธธรรมควบคู่ไปกับปรัชญาการศึกษาแนวพุทธธรรม

ฐานในการจัดการศึกษาแนวพุทธประกอบด้วย สังคมในอุดมคติที่เขาเสนอว่าสังคมไทยควรยึดหลักการบริโภคระดับกลาง และยึดหลักการพึ่งตนเอง สภาวะดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อการเปิดโอกาสจะต้องไม่เป็นไปอย่างกว้างที่สุดและเสรีที่สุดดังปัจจุบัน แต่จะต้องมีการจำกัดการซื้อขายในบางระดับ ปัญหาทางด้านความเสมอภาคทางเศรษฐกิจเขาเสนอให้ยึดตรงกลางระหว่างปัจเจกนิยมกับสหนิยม ทางด้านการเมืองเขาเสนอให้ใช้ธรรมาธิปไตยหรือธรรมเป็นใหญ่ ทั้งยังเสนอให้มีการปกครองแบบปิดูปาลคือพ่อปกครองลูกในบางระดับ ในเรื่องของวัฒนธรรมเขาเสนอให้มีการเปิดเสรีทางวัฒนธรรม ส่วนทุนนิยมนั้นเขาเสนอว่าไม่ขัดกับพุทธศาสนาหากไม่เดินจนสุดหัว ฉะนั้นในแง่นี้รัฐควรจะเข้ามาแทรกแซงเพื่อให้เกิดการบริโภคระดับกลาง

ในส่วนของบุคคลในอุดมคติ การศึกษาที่จะสร้างบุคคลในอุดมคติได้นั้นจะต้องประกอบด้วย ๑. การศึกษาต้องตอบสนองแนวทางของสังคม ต้องสร้างคนให้เป็นพลเมืองดี ๒. การศึกษาจะต้องสนองแนวทางการพัฒนาตัวบุคคลเอง และเป็นบุคคลที่ใช้ชีวิตทางโลก และ ๓. การศึกษาต้องตอบสนองแนวทางของปรมัตถธรรมด้วย อันจะทำให้เขาเป็นชาวโลกที่ดีและมีโอกาสที่จะบรรลุเป้าหมายทางปรมัตถธรรมได้หากเขาต้องการ บุคคลลักษณะดังกล่าวนี้เรียกว่าคนเคารพตนเอง คนเคารพตนเองจะต้องเป็นคนที่เชื่อในศักยภาพของตน ในเหตุผลและอิสรภาพของตน เขายังต้องการมีชีวิตทางโลก จะไม่หลอกตนเองว่าเงินไม่มีความสำคัญในชีวิต ควรสอนให้เขาได้รู้ถึงวิธีการได้เงินมาโดยชอบ เขาจะต้องไม่เหยียดหยามความสุขทางวัตถุหรือกึ่งวัตถุ เพราะมันจะเป็นส่วนทำให้ชีวิตเขาดีขึ้น เขาจะต้องไม่มกน้อย ให้พอใจในสิ่งที่ตนหามาได้ด้วยกำลังและความพยายามของตน เขาจะต้องมีความยุติธรรม จะต้องรู้ว่าตนคือพลเมืองที่จะต้องรู้กลไกของรัฐ ของระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ต้องรู้ว่าตนมีสิทธิและหน้าที่

อย่างไรบ้าง เขาจะต้องเป็นคนมีเกียรติ กล้าแสดงความรู้สึกนึกคิด ตลอดจนกล้าที่จะวิพากษ์วิจารณ์

ส่วนแนวทางในการจัดการศึกษาก็แบ่งออกเป็น ความเสมอภาคทางการศึกษาที่จะต้องหาทางให้คนด้อยโอกาสมีโอกาสที่จะศึกษามากขึ้น ด้านเสรีภาพทางการศึกษาเขาเสนอให้รัฐเข้ามาจัดการในระดับหนึ่ง และยังคงต้องมีการศึกษาภาคบังคับอยู่ แต่พ้นไปจากนี้แล้วรัฐก็ควรที่จะเปิดเสรีบ้าง ส่วนทางด้านหลักสูตรนั้น เขาเสนอหลักสูตรที่มุ่งจะสร้างคนที่ไม่ต้องเป็นเลิศทางด้านวิชาการเพราะเป็นสิ่งไม่จำเป็นในสังคมบริโภคระดับกลาง แต่เป็นหลักสูตรที่สร้างคนที่มีความรู้ระดับกลาง เพื่อปรับปรุงทรัพยากรที่มีอยู่ในประเทศให้เป็นของกิของใช้ระดับกลางขึ้นมาทางด้านการสอนเขาได้ใช้พุทธธรรมเป็นแนวทางอย่างชัดเจนทั้งในแง่ของการเรียนการสอนจนไปถึงความรู้ที่จะใช้สั่งสอน ประการสุดท้ายคือการเน้นความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในแง่ที่ว่า โรงเรียนจะต้องเป็นโรงเรียนของชุมชนที่จะผลิตคนที่มีความรู้ระดับกลางให้กับชุมชนนั้น ๆ

จากข้อเสนอทั้งหมด วิทย์เชื่อว่าหากปฏิบัติได้มาก็จะนำไปสู่สังคมบริโภคระดับกลางโดยมีการพึ่งพาตนเองของคนในชุมชนนั้น ๆ จะเห็นได้ว่าเงื่อนไขของการไปสู่สังคมบริโภคระดับกลางล้วนแล้วแต่วางอยู่บนจุดกึ่งกลางทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นกึ่งกลางระหว่างปัจเจกนิยมกับสหนิยม หรือว่ารัฐกับเอกชน ในแง่นี้ จึงอาจจะกล่าวได้ว่าพุทธปรัชญาที่วิทย์นำมาประยุกต์ใช้ก็คือหลักมัชฌิมาปฏิปทาหรือว่าทางสายกลางนั่นเอง หรืออีกนัยหนึ่งก็คือด้วยทางสายกลางเท่านั้นที่จะช่วยให้สังคมไทยบรรลุสังคมบริโภคระดับกลางได้ ซึ่งสังคมบริโภคระดับกลางนี้ก็คือสังคมในอุดมคติอันเป็นสังคมที่บรรดาผู้คนจะมีชีวิตอยู่ด้วยกันอย่างผาสุก

ในบทความการตอบสนองของพุทธศาสนา สมภา ได้เสนอว่า ปัญหาที่สังคมวิทยาศาสตร์ ประสบอยู่มีอยู่ ๒ ประเภทด้วยกันคือ ปัญหาทางด้านมโนทัศน์

ปัญหาทางการประยุกต์ปฏิบัติ ปัญหาด้านมโนทัศน์ กระทบทวิธีชีวิตของผู้คนมากกว่า ขณะที่ปัญหาด้าน การประยุกต์กระทบส่วนที่เป็นเศรษฐกิจและการเมือง มากกว่า จุดอ่อนด้านมโนทัศน์ประกอบด้วยการที่วิทยา ศาสตร์มีโลกทัศน์แบบสสารนิยม แต่นั่นก็ไม่ใช่สิ่งผิด แต่ความผิดพลาดเกิดขึ้นตรงที่ว่าวิทยาศาสตร์ได้สรุป อะไรหลายอย่างกันไปจากสมมติฐาน แล้ววิทยาศาสตร์ ก็เป็นศาสตร์เฉพาะเรื่อง มีวิธีการเข้าหาความจริงด้วยการ ลดทอนจนทุกสิ่งถูกลดทอนให้เหลือเป็นความจริง ที่แห้งแล้งเพียงมิติเดียว

ส่วนปัญหาทางการประยุกต์ใช้ สมภารได้ชี้ให้เห็นว่าวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีมีอิทธิพลอย่างไรต่อระบบ การเมืองและเศรษฐกิจ โดยในเบื้องต้นเขาชี้ให้เห็นถึง ความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาศาสตร์กับทุนนิยม ดังที่ได้ กล่าวโดยละเอียดแล้วก่อนหน้านี้ เช่นเดียวกับในส่วน ของความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาศาสตร์กับบริโภคนิยม และบริโภคนิยมกับการทำลายธรรมชาติซึ่งได้กล่าวไว้ โดยละเอียดแล้วจึงจะไม่ขอกล่าวซ้ำในที่นี้อีก

ในส่วนของการตอบสนองของพุทธศาสนาต่อปัญหาดังกล่าวอันเป็นหัวใจสำคัญของบทความนั้น สมภารได้แบ่งออกเป็นสองส่วนด้วยกัน ในส่วนของการตอบสนองด้านมโนทัศน์นั้น ในแง่ของนิยามของความรู้ สมภารได้วิจารณ์การแสวงหาความรู้ที่บริสุทธิ์ ปราศจากคุณค่าทางจริยธรรมของวิทยาศาสตร์ว่า ทางพุทธศาสนาเชื่อว่าความรู้บริสุทธิ์จะมีเฉพาะในระดับทฤษฎีเท่านั้น แต่ในทางปฏิบัติความรู้ทุกอย่างต้องแฝงค่าทางจริยธรรมไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง พร้อมกันนั้นก็ได้เสนอว่า เกณฑ์ในการเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณะของพุทธศาสนานั้น ประการสำคัญก็คือความรู้นั้นต้องจริงและเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคม รองลงมาคือ ความง่าย ความงาม และความประสานกลมกลืนของรูปร่างนั้น ส่วนในแง่บูรณาการของความรู้ เขาเสนอว่าต้องเป็นไปในลักษณะของปัญญา คือการมีความรู้พร้อมๆ ไปด้วย ความสุขและความเป็นอิสระ

ส่วนการตอบสนองทางการประยุกต์ใช้นั้น ประการแรกเขาเสนอว่า พุทธศาสนา วิทยาศาสตร์และ ทุนนิยมไม่จำเป็นต้องขัดแย้งกัน เพราะว่าพุทธธรรมได้ถูกออกแบบมาเพื่อให้เข้ากับสังคมไม่จำกัดรูปแบบและ อุดมการณ์ ประการต่อมา เมื่อมีการตกลงใช้พุทธธรรม ผสมผสานกับวิทยาศาสตร์และทุนนิยม วิทยาศาสตร์และ ทุนนิยมนั้นจะต้องอยู่ภายใต้การวางแผน ควบคุมให้ เติบโตไปในทิศทางและปริมาณที่ได้คู่กับส่วนอื่นๆ ของ สังคม ประการถัดมาจะต้องมีการให้โอกาสเลือก คือเปิด โอกาสให้ชนบทเป็นอิสระจากเมืองในระดับหนึ่ง สิ่งนี้จะ ทำให้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมขยายตัวช้าลง และ การบริโภคก็จะอยู่ในอัตราต่ำ และประการสุดท้ายก็คือ การสร้างชุมชนที่มีพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่แข็งแกร่ง ด้วยความสำนึกในชุมชน สมาชิกจะมีสำนึกต่อส่วนรวม มากขึ้น มีการให้พระเป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชน มีการ ระดมสติปัญญาพื้นบ้านและสร้างระบบเกษตรกรรมแบบ พึ่งตนเอง

สมภารได้สรุปไว้ในตอนท้ายว่า การจะหนีพ้นไป จากอิทธิพลของวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีทุนนิยมและ บริโภคนิยมที่ก่อให้เกิดความเสียหายนั้น แม้จะไม่ใช่ว่า เรื่องง่าย แต่ก็ยังพอมีหนทางแก้ไข ทั้งนี้ก็เพราะว่าเรายังมีชุมชนพื้นฐานที่รอการรื้อฟื้น ยังพอมีทรัพยากรให้ ใช้สอยได้พอเพียง หากมีระบบการจัดการที่ดี ในกรณีนี้ ก็ดูเหมือนว่าพุทธศาสนาจะเป็นความหวังหนึ่งในการ ช่วยกอบกู้วิกฤตการณ์ดังกล่าวขึ้นมาได้

ในขณะที่ ๒ บทความข้างต้น เสนอทางออกให้กับปัญหาผ่านทางโครงสร้างสังคมเป็นสำคัญใน บทความเรื่อง จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อมฯ นั้น เน้นน้อย เสนอผ่านทางการปรับเปลี่ยนวิถีคิด หรือโลกทัศน์เป็น สำคัญ กล่าวคือวิทยาศาสตร์ทำให้มนุษย์แปลกแยก ตัวเองออกจากโลกธรรมชาติ และมองธรรมชาติว่าเป็น เพียงวัตถุที่มนุษย์มีไว้บริโภคตอบสนองความต้องการ ทางประสาทสัมผัส แต่พุทธปรัชญาที่มีโลกทัศน์แบบ องค์กรวม จะช่วยให้เราเปลี่ยนวิถีคิดและทำที่ดังกล่าวได้

เนืองน้อยได้พิจารณาในทัศนไตรลักษณ์ ปฏิจ-
สมุปบาทและนิพพาน ของพุทธศาสนาว่าเป็นพื้นฐาน
ในการมองโลก มองตัวเองและมองความสัมพันธ์กับสิ่ง
รอบข้างในรูปแบบใด ภาพของโลกและมนุษย์ในพุทธ
ปรัชญา เป็นภาพของกระแสความเปลี่ยนแปลง การ
ยืนยันไตรลักษณ์คือการชี้ให้เห็นถึงธรรมชาติของความ
มีอยู่ของสิ่งเหล่านี้ในรูปของขั้น ๕ ที่เปลี่ยนแปลงอยู่
ตลอดเวลา ไม่มีอดีต เพราะอดีตจะทำให้มนุษย์มี
แนวโน้มที่จะให้ค่า ให้ความหมายแก่โลกธรรมชาติ ใน
ฐานะสิ่งรับใช้จุดหมายของ 'ขั้น' การยืนยันไตรลักษณ์
จึงไม่ใช่การตัดมนุษย์ออกจากโลก แต่เป็นการให้มนุษย์
ตัดออกจาก 'โลก' สมมติที่ถือกำเนิดมาจาก 'ขั้น'
ยืนยันว่าโลกมิได้มีอยู่เพื่อรับใช้ 'ขั้น' หรือเป็นของ
'ขั้น'

โลกทัศน์ที่อยู่บนพื้นฐานของไตรลักษณ์ แสดงให้
เห็นถึงเอกภาพของทุกสิ่ง ภายในสามัญลักษณะ ๓
ประการคือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อันเป็นกฎธรรมชาติ
ที่เกิดจากความสัมพันธ์ทางสาเหตุ พุทธปรัชญา
อธิบายกฎธรรมชาติหรือกฎของสาเหตุ ด้วยหลักปฏิจ-
สมุปบาทหรือหลักอิทัปปัจจยตา คือ หลักของการเกิด
ขึ้นโดยอาศัยกันและกัน หรืออาการที่สิ่งต่างๆ อาศัยกัน
และกันแล้วเกิดขึ้นต่อเนื่องกันไป ดังนั้นในแง่นี้ ภาพ
ของโลกจึงเป็นเครือข่ายของกระบวนการ ที่เหตุปัจจัย
ในแต่ละกระบวนการมีอิทธิพลหรืออิงอาศัยกันและกัน
ภาพรวมของโลกจึงมีลักษณะคล้ายตั้ง 'สหรณ' หรือ
ภาพของทุกสิ่งช่วยผดุงสนับสนุนความมีอยู่ของกัน
และกัน โลกทัศน์ของพุทธปรัชญาจึงเป็นโลกทัศน์
แบบองค์รวม มิได้มองสิ่งต่างๆ ในลักษณะของการจัด
ลำดับชั้นความสูงต่ำ

ด้วยหลักปฏิจสมุปบาท มนุษย์มีอิทธิพลต่อ
ภาพรวมของโลก และเป็นส่วนหนึ่งของภาพรวมนั้น แต่
ในขณะเดียวกัน ในภาพรวมดังกล่าว มนุษย์ก็มีลักษณะ
พิเศษที่ต่างไปจากกระแสธรรมอื่น คือมีความสามารถ

ที่จะตระหนักถึงธรรมชาติที่แท้จริงของความมีอยู่ ทั้ง
ของตนเองและทุกสิ่ง ความสามารถดังกล่าวนี้ ทำให้
มนุษย์มีศักยภาพที่จะไปถึงซึ่งอิสรภาพอันสมบูรณ์หรือ
นิพพานได้ นิพพานในพุทธปรัชญาจึงเป็นรูปแบบของ
สำนักทางศาสนาที่ยังโยงสรรพสิ่งทั่วสากล เพราะการ
เข้าใจมนุษย์ก็คือการเข้าใจธรรมชาติของตนในฐานะที่
เป็นผลของความสัมพันธ์ทางเหตุปัจจัย อันเป็นเครือข่าย
ที่อิงอาศัยกันของทุกส่วนในโลก และที่สำคัญก็คือ
ความรู้ดังกล่าวก็จะมาพร้อมกับ 'ความระงับไหว' ต่อสิ่ง
ต่างๆ ในโลกธรรมชาติ

จากการวิเคราะห์โลกทัศน์ของพุทธปรัชญาโดย
ผ่านมโนทัศน์ทั้ง ๓ เนืองน้อยได้สรุปว่าพุทธปรัชญา
ปฏิเสธความมีอยู่ของตัวตน มนุษย์จึงไม่แปลกแยกจาก
โลกธรรมชาติ เพราะเป็นการมองโลกแบบองค์รวม และ
มนุษย์ก็มีได้เป็นศูนย์กลางของโลก เพราะไม่มีการจัด
ลำดับสูงต่ำของคุณค่า ที่สำคัญคือว่าวัตถุประสงค์ใน
การเรียนรู้เกี่ยวกับโลกธรรมชาติ คือการปฏิบัติตนให้
เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับโลกธรรมชาติ ความรู้มีไว้
อำนาจในการดูดซับเอาประโยชน์จากโลกธรรมชาติ แต่
เป็นคุณธรรมในการทำตนเองให้เกื้อกูลสนับสนุนกับ
สิ่งอื่นในโลก ความรู้คือการหลีกพ้นพันธนาการของ
'โลก' ที่มนุษย์สร้างด้วยการเอา 'ขั้น' มาเป็นจุดศูนย์กลาง
แล้วนำโลกมารับใช้ตัวตนที่โยงโยกมายาภาพของ
'ขั้น'

ฉะนั้นการที่จะสามารถหลุดพ้นจากการครอบงำ
ของลัทธิบริโภคนิยมก็คือ การตระหนักถึงความจริงแท้
ในวิถีของพุทธปรัชญาเมื่อมนุษย์สามารถปลดแอกตัวเอง
ออกจากมายาภาพหรืออวิชชาดังกล่าวได้ ความคิดที่ว่า
สิ่งต่างๆ ในโลกมีอยู่เพื่อให้มนุษย์ได้บริโภคนั้นก็หมด
สิ้นไป

จากการสรุปแนวทางแก้ไขปัญหาโดยอิงกับพุทธ
ปรัชญาจากบทความทั้ง ๓ จะเห็นได้ว่า ต่างก็มีเป้าหมาย
อยู่ที่การเอาชนะ การหลุดพ้นจากพันธนาการและ

การครอบงำของลัทธิบริโภคนิยมที่สืบเนื่องมาจากทุน-นิยม และวิทยาศาสตร์ และแม้ว่าแต่ละบทความจะมีแนวทางในการเสนอทางออกแตกต่างกันออกไป ทว่ากระบวนการสร้างภาพปัญหาที่ต้องการเผชิญด้วยนั้นล้วนคล้ายคลึงกัน จนดูเหมือนว่ากระบวนการความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นสิ่งตายตัว คือวิทยาศาสตร์ทำให้ทุนนิยมเกิดขึ้น และขยายตัวออกกว้างขวาง และจากการขยายตัวของมัน ก็ก่อให้เกิดลัทธิบริโภคนิยมติดตามมา ซึ่งกระบวนการความสัมพันธ์เชิงเป็นเหตุเป็นผลกันเช่นนี้ สามารถจะตั้งข้อสังเกตและวิพากษ์วิจารณ์ได้ กระนั้นก็ดีก่อนที่จะพิจารณาจะเข้าสู่การวิพากษ์วิจารณ์กระบวนการความสัมพันธ์ดังกล่าว อันจะเชื่อมโยงไปถึงแนวทางในการแก้ไขปัญหาของแต่ละบทความ ในส่วนต่อไปผู้เขียนใคร่จะชี้ให้เห็นถึงต้นแบบของความคิดชุดดังกล่าว นั่นก็คือแนวคิดของ Marx ตลอดจนนักคิดสายนี้ในรุ่นหลังๆ โดยเฉพาะ Williams เพื่อจะชี้ให้เห็นว่าองค์ความรู้ทางสังคมศาสตร์สายนี้ได้อธิบายปัญหาหรือกระบวนการความสัมพันธ์ดังกล่าวนั้นอย่างไร

แนวคิดของ Marx และ Williams

โลกสมัยใหม่หรือโลกแห่งทุนนิยมตามความหมายของ Karl Marx มีอยู่ ๒ มิติคือ ประการแรก โลกสมัยใหม่มีความเปลี่ยนแปลงเป็นที่ตั้ง จุดเริ่มต้นของสมัยใหม่คือการปฏิวัติเครื่องมือการผลิต ความสัมพันธ์ทางการผลิตซึ่งในที่สุดได้ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมในวงกว้าง ดังที่เขากล่าวว่า 'เฉพาะแต่การผลิตสินค้าแบบทุนนิยมเท่านั้นที่ปฏิวัติโครงสร้างเศรษฐกิจโดยรวมของสังคม อย่างชนิดที่บดบังรัศมีของยุคต่างๆ ก่อนหน้านั้นไปสิ้น' (Mark : Capital อ้างใน Sayer : 1991)

ระบบทุนนิยมต่างจากระบบเศรษฐกิจก่อนทุนนิยมที่ระบบทุนนิยมมีความมั่งคั่งเป็นที่หมาย และวิธีที่จะไปสู่เป้าหมายนั้นคือการมอบหน้าที่การผลิตสินค้าแก่ระบบการผลิต สินค้านั้นเป็นผลผลิตเพื่อขายหรือแลกเปลี่ยนในตลาด ความสำเร็จขั้นแรกของระบบทุนก็คือ การทำลาย

ระบบการผลิตแบบยังชีพ ผลักดันให้ผู้ผลิตโดยตรงสูญเสียปัจจัยการผลิตของตน ตัดขาดจากสายความสัมพันธ์ทางสังคมเดิมและเข้าสู่ตลาดแรงงานในฐานะแรงงานเสรี ขายแรงงานซึ่งได้กลายเป็นสินค้าไปแล้วให้กับนายทุนเพื่อแลกเปลี่ยนกับค่าจ้าง วิถีชีวิตของกรรมกรจึงถูกกำหนดโดยนายทุน กลายเป็นชนชั้นที่ไม่สามารถผลิตเลี้ยงตนเองได้ต่อไป จึงต้องผูกพันอยู่กับการบริโภคสินค้าที่ผลิตโดยระบบตลาดอยู่ตลอดเวลา

การขยายตัวของระบบตลาดไม่ได้หยุดแค่ภูมิภาคใดภูมิภาคหนึ่ง หากแต่ขยายตัวไปเป็นระบบตลาดโลก การเติบโตของระบบตลาดได้ทำให้ผู้คนทั่วโลกกลายเป็นผู้บริโภคทั้งในเชิงปริมาณกับมูลค่าและแรงงานส่วนเกิน ผู้บริโภคจึงได้อุบัติขึ้นภายในระบบทุนนิยม แต่ยังไม่ได้หมายความว่าวัฒนธรรมการบริโภคจะเกิดขึ้นด้วยในทัศนะของ Marx เราจึงต้องพิจารณาความสัมพันธ์ในเชิงสินค้าประกอบด้วย

การแลกเปลี่ยนสินค้าในระบบเศรษฐกิจก่อนทุนนิยมเป็นไปเพื่อประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญ และกระทำบนพื้นฐานความแตกต่างของสินค้าที่มีคุณลักษณะเฉพาะตนและมีความเหมาะสมในการใช้งานเฉพาะอย่าง ไม่ปะปนกัน ขณะที่ในระบบทุนนิยมนั้นการผลิตสินค้าเป็นส่วนหนึ่งของการสะสมโภคทรัพย์ สินค้าถูกผลิตเพื่อแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันแม้จะมีคุณลักษณะต่างกัน แต่เพื่อให้การแลกเปลี่ยนเป็นไปอย่างมีมาตรฐานจึงต้องกำหนดมาตรฐานการแลกเปลี่ยนขึ้น จึงกล่าวได้ว่าภายใต้การผลิตสินค้าแบบทุนนิยม การแลกเปลี่ยนสินค้าจะเป็นปรากฏการณ์ทั่วไปที่สุดของสังคม ฉะนั้นความสัมพันธ์เชิงสินค้าจึงเป็นโลกทัศน์ที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งต่างๆ

กระนั้นก็ดี แม้ Marx จะกล่าวถึงการบริโภคในสังคมทุนนิยมอยู่บ้าง แต่ก็ไม่ได้ศึกษามันอย่างละเอียดนัก เมื่อเทียบกับการวิเคราะห์ทุนซึ่งค่อนข้างคล่องตัวในการผลิต จนในราวทศวรรษ ๑๙๔๐ เป็นต้นมา (ฉัตร ชมะวรรณ : ๒๕๓๗) การศึกษาวัฒนธรรมบริโภคในแนว Marxist

จึงได้เริ่มต้นขึ้นอย่างจริงจัง เช่นการศึกษา Culture Industry ของ Adorno และ Aorkhumer นักทฤษฎีในกลุ่ม Critical Theory หรือ Frankfurt School การศึกษา Arcade ของ Benjamin การศึกษาการบริโภคในสังคมสมัยใหม่ของ Lefebere และโดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวทางวัฒนธรรมศึกษาและวัฒนธรรมการบริโภคของ Raymond Williams ซึ่งผู้เขียนจะได้นำมากล่าวถึงในที่นี้

ในบทความ The Magic System (1960) และใน The Long Revolution (1961) Williams ได้วิเคราะห์ถึงจุดเริ่มต้นของทุนนิยมในรูปแบบใหม่หรือทุนนิยมสมัยใหม่ โดยเสนอว่ามันเริ่มตั้งแต่ทศวรรษ 1890 เป็นต้นมา ทั้งนี้เป็นผลมาจากการที่ระบบทุนนิยมเผชิญหน้ากับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งยิ่งใหญ่ เหตุการณ์ดังกล่าวได้ทำให้ความหวาดกลัวต่อความเสี่ยงทางการผลิตเพิ่มขึ้นและขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวาง ก่อให้เกิดการปรับระบบถือครองการผลิตทางอุตสาหกรรม ผลของการปรับตัวดังกล่าวได้ทำให้โฉมหน้าของระบบทุนนิยมเปลี่ยนไป ๒ ประการ ประการแรกคือการเกิดขึ้นของผู้บริโภค และการจัดการทางการตลาด ประการที่สองคือการขยายมณฑลของจิตสำนึกแบบผู้บริโภคและระบบการตลาด

ผู้บริโภคในระบบทุนนิยมสมัยใหม่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงความหมายของตลาด กับการเกิดขึ้นขององค์กรที่ทำหน้าที่เศรษฐกิจใหม่ๆ คือการวิจัยตลาดและการโฆษณา (Williams : 1961) ทั้งนี้เนื่องจากความผันผวนทางเศรษฐกิจและการแข่งขันได้ทำให้ผู้ผลิตไม่แน่ใจว่าลำพังแต่เพียงการผลิตและการกระจายสินค้าอย่างต่อเนืองตามที่เคยใช้มาจะประกันความเสี่ยงของกิจการได้ ผู้ผลิตจึงปรับเปลี่ยนจากการให้ความสำคัญกับการผลิตและการกระจายผลผลิตไปสู่การให้ความสำคัญกับยุทธวิธีการขายมากขึ้น ซึ่งประกอบด้วย การวิจัยตลาดและการโฆษณา

การวิจัยตลาดคือการตอบคำถามว่าคนกลุ่มใดที่มีอำนาจซื้อสินค้าที่ผลิตออกมา ความสนใจจึงตกอยู่กับ

กลุ่มคนที่ผู้ผลิตต้องการขายโดยตรง ทว่าด้วยการที่การแข่งขันทางธุรกิจในตลาดทุนนิยมสมัยใหม่มีสูง การวิจัยตลาดจึงไม่สามารถคาดเดาความเป็นไปของตลาดได้อย่างแม่นยำ การโฆษณาจึงมีบทบาทสำคัญในการที่จะกระตุ้นให้ผู้บริโภคสนใจและเกิดความต้องการบริโภคสินค้าขึ้นมา การโฆษณาได้ใช้กลวิธีต่างๆ สร้างความถูกต้องชอบธรรมและสมเหตุสมผลในการครอบครองแก่สินค้า ให้ผู้บริโภคเห็นถึงความสมเหตุสมผลในการบริโภคสินค้านั้น แม้ว่าในเบื้องต้นจะไม่ได้ต้องการสินค้านั้นมาก่อนก็ตาม (Williams : 1960)

ระบบทุนนิยมสมัยใหม่ได้แทรกจิตสำนึกของการบริโภคลงไปในระดับบุคคล ในแง่ที่ผู้บริโภคถูกจัดระบบจากมิติทางเศรษฐกิจโดยเหล่าผู้ผลิตที่มีวิธมองผู้บริโภคแบบมวลรวม ในส่วนของผู้บริโภคนั้นผู้ผลิตได้พยายามให้ภาพลักษณ์ของบุคคลที่มีเอกลักษณ์ มีอิสระในการเลือกสิ่งที่จะสนองความพึงพอใจส่วนตัวมากที่สุดแก่ผู้บริโภค

นอกจากวัฒนธรรมการบริโภคในตลาดทุนนิยมสมัยใหม่จะอาศัยการโฆษณาเป็นฐานสำคัญในการรวบเอาอารมณ์ความรู้สึก สายสัมพันธ์ทางสังคมหรืออาจจะดึงมนุษย์เข้าไปผูกติดกับระบบทุนนิยมแล้ว การที่การดำเนินธุรกิจแบบทุนนิยมซึ่งมีเป้าหมายที่การแสวงหากำไรได้แทรกเข้ามายังระบบการสื่อสารขนาดใหญ่ อันเป็นปัจจัยการผลิตทางวัฒนธรรมที่สำคัญของสังคมสมัยใหม่ ยังเป็นการทำให้ฐานการผลิตของวัฒนธรรมการบริโภคกว้างขวางมั่นคงยิ่งขึ้น จนในที่สุดแล้วอาจกล่าวได้ว่า สังคมทุนนิยมสมัยใหม่เป็นสังคมที่ผู้คนค่า ความหมาย อารมณ์ความรู้สึก และความปรารถนาถูกครอบงำโดยระบบคุณค่าแบบทุนนิยมในแนวทางบริโภคนิยม

วัฒนธรรมทุนนิยมสมัยใหม่ซึ่งมีภาคธุรกิจเป็นแกนหลักได้บรรจุความหมายของมันเข้าไปในระบบความหมายของสังคมโดยรวม กล่าวคือ มันผลิตความหมายของการบริโภคและจัดระบบความหมายของสังคม

ซึ่งเป็นเครื่องมือในการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมของมันขึ้นมา โดยเฉพาะสื่อมวลชนแขนงต่างๆ ซึ่งได้ทำหน้าที่รวบรวมเอาความหมายแบบอื่นๆ เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของมัน พร้อมกันนั้นความหมายของการบริโภคและวิถีคิดแบบตลาดก็ได้แพร่เข้าไปในส่วนอื่นๆ ของสังคมจนแทบจะกล่าวได้ว่า สังคมนิยมสมัยใหม่ถูกจิตสำนึกแบบผู้บริโภคและการตลาดครอบงำอยู่ในแทบทุกๆ ประเด็นของชีวิต

จากทัศนะในการวิเคราะห์เศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมของ Marx และโดยเฉพาะของ Williams ได้ชี้ให้เห็นว่าทุนนิยมได้ก่อให้เกิดลัทธิบริโภคนิยมและเผยแพร่มันออกไปในลักษณะเช่นไร และแม้ว่าวิทยาศาสตร์จะไม่ได้รับการวิเคราะห์มากนัก แต่ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีทางการผลิตและการสื่อสารก็ยิ่งช่วยเพิ่มอัตราการขยายตัวของทุนนิยมและบริโภคนิยมให้เข้มข้นกว้างขวางขึ้นอย่างมีต้องสงสัย ฉะนั้นองค์ความรู้สังคมศาสตร์ชุดดังกล่าวจึงได้ชี้ให้เราเห็นอย่างชัดเจนว่า วิทยาศาสตร์ ทุนนิยม และบริโภคนิยม มีความเกี่ยวพันกันอย่างเป็นเหตุเป็นผลต่อกันแน่นแฟ้นและลึกซึ้งเพียงใดตลอดจนในลักษณะใดทั้งในแง่ของวิถีคิดและระดับปฏิบัติการ

แม้คำอธิบายชุดดังกล่าวจะไม่ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาศาสตร์กับบริโภคนิยมในระดับไมโทศน์ เพราะนั่นดูจะเป็นคำอธิบายในบริบทของปรัชญามากกว่า กระนั้นมันก็ได้แผ่แผ่แผ่สำคัญเอาไว้ไม่น้อยเช่นเดียวกัน ซึ่งในจุดนี้นั้นผู้เขียนจะไว้กล่าวถึงในส่วนต่อไป

วัฒนธรรมการบริโภค

หากเปรียบเทียบการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาศาสตร์ ทุนนิยม และบริโภคนิยมทั้งในส่วนของบริษัทความทั้งสามกับในส่วนของทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ จะเห็นว่ามีคล้ายคลึงใกล้เคียงกันเป็นอย่างยิ่ง จนอาจกล่าวได้ว่าองค์ความรู้ชุดนี้คือความรู้สถาปนา (es-

tablished knowledge) ที่มักจะได้รับการยอมรับและนำไปประยุกต์ใช้อธิบายในแง่มุมมองต่างๆ แต่ถึงกระนั้นก็พบว่าต่อมาในระยะหลังๆ องค์ความรู้ดังกล่าว ก็ถูกทดสอบ ตั้งคำถาม ท้าทายและวิพากษ์วิจารณ์ โดยทั้งนักคิดในสกุลและต่างสกุลเป็นจำนวนมาก จนคำอธิบายดังกล่าวไม่มีความพอเพียงในตัวของมันเองอีกต่อไป

ในแง่หนึ่งลัทธิแต่เพียงการวิเคราะห์ระบบทุนนิยมไม่สามารถจะสร้างความกระจ่างชัดให้กับสังคมที่มีความซับซ้อนซับซ้อนสูงอย่างเช่นในปัจจุบันได้ ในสังคมสมัยใหม่ มีปรากฏการณ์ใหม่ๆ ที่เกิดจากเงื่อนไขปัจจัยใหม่ๆ มากมายจนทฤษฎีเดิมไม่อาจตอบสนองการอธิบายได้อย่างพอเพียงต่อไป จึงได้มีการพัฒนาทฤษฎีต่างๆ ขึ้นมารองรับอีกเป็นจำนวนมาก พร้อมกันนั้นในอีกแง่หนึ่งก็มีคำอธิบายในลักษณะตรงกันข้าม คือไม่คิดว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นสิ่งแปลกใหม่ หากแต่สามารถอธิบายมันได้โดยเทียบเคียงกับปรากฏการณ์ที่เคยเกิดขึ้นในสังคมบุพกาล

ในฐานะที่การสร้างภาพปัญหาเพื่อการเผชิญหน้าของบริษัทความทั้ง ๓ มีลักษณะคล้ายคลึงกับความรู้สถาปนาชุดดังกล่าว การวิพากษ์วิจารณ์ก็คงจะเป็นไปในทำนองเดียวกัน ส่วนหนึ่งก็คือตัวแปรที่นำมาใช้ในการอภิปรายไม่พอเพียง และความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรดังกล่าวก็ไม่พอเพียงที่จะไปสรุปสรุปคือการบริโภคได้ ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่าในแง่มุมมองหนึ่งนั้นการบริโภคของมนุษย์ไม่ได้เป็นผลมาจากปรัชญาวิทยาศาสตร์ หรือว่าการเติบโตแพร่หลายของระบบทุนนิยม หากแต่เป็นสิ่งที่ติดตัวมนุษย์มาแต่สมัยบุพกาล เป็นวัฒนธรรมการบริโภคของมนุษย์ที่เปลี่ยนโฉมหน้าไปตามแต่เงื่อนไขปัจจัยของแต่ละยุคสมัยเท่านั้น

ตอนแรกๆ ของส่วนนี้ผู้วิจารณ์จะชี้ให้เห็นว่า คำอธิบายที่ว่าลัทธิบริโภคนิยมเป็นผลสืบเนื่องมาจากทุนนิยมและวิทยาศาสตร์ (อันเป็นองค์ความรู้สถาปนา) นั้น เป็นคำอธิบายที่คลาดเคลื่อน เพราะการบริโภคของมนุษย์มีมาก่อนที่ปรัชญาวิทยาศาสตร์จะถือกำเนิด

และก่อนที่ระบบทุนนิยมจะเกิดขึ้นเสียอีก และด้วยความที่บทความทั้ง ๓ เป็นการเสนอทางออกให้กับปัญหาที่ตนสร้างเอาไว้ ฉะนั้นอีกตอนหนึ่งของส่วนนี้ผู้วิจารณ์ก็จะชี้ให้เห็นว่า ด้วยการสร้างภาพศัตรูที่คลาดเคลื่อนได้ทำให้การเสนอทางออกผิดพลาดไปจากเป้าหมายอย่างไรด้วย

ในการวิจารณ์ความสัมพันธ์ระหว่างวิทยาศาสตร์ทุนนิยมและบริโคนิยมนั้น ผู้วิจารณ์จะไม่เดินตามกรอบของ Marxist ในยุคหลังที่พิจารณาตัวแปรและความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรที่เพิ่มมากขึ้น และทวีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น เพราะกรอบดังกล่าวมองการบริโภคนั้นเป็นเพียงกิจกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์ที่มีฐานการอธิบายมาจากเงื่อนไขทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ หากแต่ผู้วิจารณ์จะวิพากษ์วิจารณ์ผ่านกรอบของวัฒนธรรมที่ว่า การบริโภคนั้นคือวัฒนธรรมหนึ่งของมนุษย์ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือภายใต้กรอบของวัฒนธรรมการบริโภคนั้นเอง

ผู้วิจารณ์ขอเสนอสมมติฐานว่า การบริโภคนั้นเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมของมนุษย์ นับตั้งแต่มนุษย์สามารถสถาปนาวัฒนธรรมของกลุ่มตนขึ้นมาได้ และยิ่งไปกว่านั้นวัฒนธรรมการบริโภคของมนุษย์ก็ไม่เคยเกิดขึ้นอย่างตรงไปตรงมาหรือถูกจำกัดความหมายเพียงแต่การกินหรือใช้วัตถุสิ่งของ แต่การบริโภคของมนุษย์ล้วนแล้วแต่กระทำไปในการเชิงสัญลักษณ์ด้วยกันทั้งสิ้น ภายในการบริโภคครั้งหนึ่งๆ มนุษย์ไม่ได้บริโภคเนื้อสารนั้นๆ หากแต่บริโภคคุณค่าและความหมายในการเชิงวัฒนธรรมมากกว่าดังจะแสดงให้เห็นต่อไป

ด้วยข้อมูลทางชาติพันธุ์วรรณาและงานศึกษาทางมานุษยวิทยาจำนวนมากได้ชี้ให้เห็นว่า วัฒนธรรมการบริโภคเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์มานับแต่สมัยบุพกาล หรือว่าตั้งแต่มนุษย์เริ่มสถาปนาวัฒนธรรมของตนขึ้นมาได้ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ข้าวของเครื่องใช้ รวมทั้งสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบกายพวกเขา หรือว่าพวกเขาไปมีปฏิสัมพันธ์ด้วย มักจะมีค่าและความหมายในการเชิงสัญลักษณ์แฝงอยู่ด้วยเสมอด้วยเหตุนี้ในการมีปฏิสัมพันธ์

หรือว่ากินหรือใช้สิ่งต่างๆ ดังกล่าว พวกเขาจึงไม่เพียงแต่ได้ประโยชน์ในเชิงโภชนาการ หรือว่าในเชิงใช้สอยจากมัน หากจุดสำคัญกลับอยู่ที่การได้บริโภคคุณค่าและความหมายของมันในการเชิงสัญลักษณ์มากกว่า

ชีวิตของผู้คนในสังคมบุพกาลจึงแวดล้อมด้วยคุณค่าและความหมายเชิงสัญลักษณ์ ทุกๆ การกระทำของพวกเขาที่เกี่ยวข้องเนื่องกับสิ่งรอบตัว จึงมักจะเป็นไปในการเชิงสัญลักษณ์ด้วยแทบทั้งสิ้น แต่ถึงกระนั้นสิ่งต่างๆ ก็มีระดับคุณค่าเชิงสัญลักษณ์แตกต่างกันไป และยิ่งไปกว่านั้นการบริโภคนั้นระยะเวลาที่ต่างกันก็มีความเข้มข้นเชิงความหมายในการบริโภคต่างกัน และในบางครั้งความหมายในการบริโภคก็อาจแตกต่างกันด้วยภาวะการบริโภคเชิงสัญลักษณ์ที่เข้มข้นที่สุด มักจะปรากฏขณะประกอบพิธีกรรม ฉะนั้นในการวิเคราะห์วัฒนธรรมการบริโภคของคนในสังคมบุพกาล ผู้เขียนจึงจะกระทำผ่านการบริโภคในพิธีกรรม

ในทุกพิธีกรรมมีองค์ประกอบสำคัญอยู่สองประการที่ก่อให้เกิดและขับเคลื่อนพิธีกรรมนั้นๆ ซึ่งก็ได้แก่สัญลักษณ์ (Symbol) และตำนาน (Myth) สัญลักษณ์เป็นได้ทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต เป็นได้ทั้งการกระทำและคำพูด ประการสำคัญก็คือสัญลักษณ์นั้นจะแฝงเอาค่าและความหมายที่ศักดิ์สิทธิ์เอาไว้ด้วย ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วนั้นค่าและความหมายของสัญลักษณ์มักจะสืบเนื่องมาจากตำนาน ตำนานคือเรื่องราวที่เล่าขานสืบต่อกันมาโดยไม่รู้ว่าสถานที่และเวลาที่เกิดขึ้นนั้นอยู่ที่ใดและตอนไหนในโลกของความเป็นจริง ตำนานนอกจากจะเติมความหมายให้กับสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์แล้ว มันก็มักจะเป็นตัวก่อให้เกิด กำหนด และขับเคลื่อนพิธีกรรมนั้นๆ ด้วย

ดังนั้นทุกๆ การกระทำและคำพูดที่ปรากฏอยู่ในบริบทของพิธีกรรมจึงล้วนแล้วแต่เป็นไปในการเชิงสัญลักษณ์ มักจะมีค่าและความหมายในทุกครั้งที่ได้แสดงออกไป และยังเกี่ยวเนื่องกับสัญลักษณ์ใดสัญลักษณ์หนึ่งด้วยแล้ว ความหมายของการกระทำหรือคำพูดนั้นๆ ก็จะยิ่ง

ชัดเจนและเข้มข้นทรงพลังขึ้นอีกด้วย ยิ่งไปกว่านี้ภาวะหรือคุณลักษณะประการสำคัญในขณะประกอบพิธีกรรมก็คือ ความเกินพิกัด (excess) ความเกินพิกัดมักจะปรากฏออกมาในรูปแบบที่ต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นท่าทางการแสดงออก อากัปกริยา การเคลื่อนไหว การพูดจา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการบริโภค ไม่ว่าจะเป็นการกินหรือใช้ พิธีกรรมในสังคมบุพกาลจึงเป็นตัวเร่งให้การบริโภคเชิงสัญลักษณ์ของมนุษย์ในสังคมบุพกาลทวีความเข้มข้นรุนแรงขึ้นกว่าปกติมาก และความเข้มข้นชัดเจนดังกล่าวนี้เองที่จะช่วยให้เราสามารถวิเคราะห์วัฒนธรรมการบริโภคของพวกเขาได้อย่างชัดเจนเช่นกัน

ผู้เขียนจะขอยกตัวอย่างพิธีกรรมผ่านวัย (initiation rites) ของชนเผ่าเผ่าหนึ่งมาแสดงให้เห็นว่าการบริโภคเชิงสัญลักษณ์เกินพิกัดปรากฏอยู่ในลักษณะใด พิธีกรรมผ่านวัยเป็นพิธีกรรมที่เด็กหนุ่มๆ คนของเผ่าจะต้องเข้าร่วมเมื่อถึงวัย เพื่อว่าหลังจากผ่านพิธีนี้ไปแล้วพวกเขาก็จะได้เป็นผู้ใหญ่เต็มตัว มีศักดิ์และสิทธิ์เท่าเทียมกับผู้ชายคนอื่นที่ผ่านพิธีกรรมดังกล่าวนี้แล้ว พิธีกรรมนี้จัดขึ้นสืบเนื่องมาจากความเชื่อที่ว่าเด็กผู้ชายจะเกิดมาพร้อมกับธาตุชีวิต ๒ ธาตุ คือธาตุคนกับธาตุหมู เมื่อเด็กผู้ชายเติบโตขึ้น ธาตุทั้งสองก็จะเติบโตขึ้นตามไปด้วย อย่างไรก็ตาม การจะเป็นผู้ชายเต็มตัวได้นั้นเขาไม่อาจจะมียาธาตุทั้งสองในลักษณะดังกล่าวได้ กล่าวคือการจะเป็นผู้ชายเต็มวัยได้ เขาจะต้องขจัดธาตุหมูออกไปเสียให้เหลือแต่ธาตุคน แล้วหลังจากนั้นก็คอยบริโภคธาตุหมูจากภายนอกคืนกลับอีกหนเพื่อจะได้เป็นผู้ชายที่สมบูรณ์เต็มตัว

พิธีกรรมนี้เริ่มต้นด้วยการไล่ต้อนตีเด็กผู้ชายไปยังลานฆ่าหมูประจำหมู่บ้าน ต่อจากนั้นก็ทำการฆ่าเด็กผู้ชายเหล่านั้นในเชิงสัญลักษณ์เพื่อสื่อความหมายว่าได้ฆ่าธาตุหมูในตัวเขาทิ้งเสียแล้ว เหลือแต่เพียงธาตุคนเพียงอย่างเดียว หลังจากนั้นเด็กก็จะถูกต้อนให้ไปพักอยู่ในกระท่อมนอกหมู่บ้านเป็นเวลา ๓-๔ สัปดาห์เพื่อรับการอบรมสั่งสอนจากผู้ใหญ่ เมื่อครบกำหนด

พวกเขาก็จะถูกส่งตัวกลับเข้ามาในหมู่บ้าน การกลับมาในครั้งนี้พวกเขาได้เปลี่ยนจากเหยื่อมาเป็นผู้ล่าแทน คือจากเดิมเคยถูกล่าและฆ่าในเชิงสัญลักษณ์ว่าเป็นหมู มาบัดนี้พวกเขากลับเป็นฝ่ายไล่ล่าหมูไปยังลานฆ่าหมูของหมู่บ้าน แล้วก็ทำการฆ่าหมูเหล่านั้นจริงๆ ต่อจากนั้นพวกเขาก็กินหมูเหล่านั้นพร้อมทั้งแจกจ่ายให้คนอื่น ๆ ในหมู่บ้านได้กินด้วย จากนั้นก็ถือว่าพิธีกรรมดังกล่าวได้เสร็จสิ้นสมบูรณ์ เด็กผู้ชายเหล่านั้นก็จะเป็นผู้ใหญ่หรือผู้ชายเต็มตัว

ความหมายสำคัญของพิธีกรรมนี้จึงอยู่ที่การฆ่าหมูภายในทั้งแล้วบริโภคธาตุหมูภายนอกคืนกลับไปทดแทน ทั้งการฆ่าและกินล้วนแล้วแต่เป็นไปในเชิงสัญลักษณ์ในตอนต้นการฆ่าเกิดขึ้นในเชิงสัญลักษณ์และสื่อความหมายในเชิงสัญลักษณ์ว่าได้ฆ่าธาตุหมูในร่างกายเด็กหนุ่มทิ้งแล้ว สำหรับในตอนหลังนั้นการฆ่าและการกินได้เกิดขึ้นจริงๆ ทว่าการฆ่าและกินหมูดังกล่าวก็เป็นไปในเชิงสัญลักษณ์ นั่นก็คือพวกเขาไม่ได้ฆ่าหมู หากแต่พวกเขากำลังดึงหรือสกัดธาตุชีวิตออกจากตัวมัน เช่นเดียวกันกับที่พวกเขาไม่ได้กินเนื้อหมู หากแต่กำลังบริโภคธาตุหมูหรือธาตุชีวิตภายนอกเข้าไปชดเชยธาตุหมูหรือธาตุชีวิตภายในที่ถูกขจัดทิ้งไปก่อนหน้านี้ การบริโภคนั้นเป็นไปในเชิงสัญลักษณ์ อีกทั้งยังมีลักษณะเกินพิกัดทั้งในแง่ปริมาณและความเข้มข้นรุนแรงอีกด้วย

จากการวิเคราะห์พิธีกรรมข้างต้น เราจะเห็นว่า การบริโภคของมนุษย์ในสังคมบุพกาลเป็นไปในเชิงสัญลักษณ์และมีลักษณะเป็นวัฒนธรรม ยิ่งไปกว่านี้หากเป็นไปในช่วงพิธีกรรมแล้ว การบริโภคเชิงสัญลักษณ์ดังกล่าวก็จะยิ่งทวีความเกินพิกัดมากขึ้นไปด้วย ซึ่งรูปแบบและลักษณะการบริโภสดังกล่าวนี้ก็สามารถนำมาวิเคราะห์การบริโภคของคนในสังคมสมัยใหม่ได้ด้วยเช่นเดียวกัน เพราะอย่างน้อยสังคมสมัยใหม่ก็ได้ชื่อว่าเป็นสังคมแห่งการบริโภคหรือสังคมบริโภคนิยมที่คำอธิบายส่วนใหญ่รวมทั้งบทความทั้งสามมักจะมึน

เชื่อมโยงมาจากวิทยาศาสตร์และทุนนิยมเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม คำอธิบายชุดดังกล่าวแม้จะชี้ให้เห็นว่ามีการบริโภคดำรงอยู่จริงในสังคมสมัยใหม่แต่มันก็ทำให้เราเข้าใจธรรมชาติของการบริโภคของมนุษย์คลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง เพราะมันได้บ่งนัยว่าก่อนหน้านี้สังคมมนุษย์ไม่ได้เป็นสังคมแห่งการบริโภค หากแต่พยายามจะชี้ให้เห็นว่ามันเพิ่งจะเกิดขึ้นมาจากอิทธิพลของวิทยาศาสตร์และทุนนิยม อันต่างไปจากความเป็นจริงที่ไม่ได้เกิดจากเงื่อนไขปัจจัยดังกล่าว

ดังนั้นการจะเข้าใจการบริโภคในสังคมสมัยใหม่จึงไม่น่าจะได้มาจากการเข้าใจว่ามันเพิ่งจะเกิดขึ้นจากตัวแปรทั้งสอง หากแต่น่าจะได้มาจากแนวทางที่ผู้วิจารณ์พยายามเสนอ นั่นคือจากการศึกษาเปรียบเทียบการบริโภคระหว่างสังคมบุพกาลกับสังคมที่เรียกว่าสมัยใหม่ภายใต้สมมติฐานที่ว่า การบริโภคนั้นเป็นวัฒนธรรมหนึ่งของมนุษย์นับแต่มนุษย์สามารถสถาปนาวัฒนธรรมของตนขึ้นมาได้ และการบริโภคก็เป็นไปในเชิงสัญลักษณ์ซึ่งมักจะทวีความเกินพิกัดหรือความเข้มข้นขึ้นในขณะที่ประกอบพิธีกรรมซึ่งผู้วิจารณ์เห็นว่าหากจะมีความต่างในเรื่องการบริโภค มันก็จะไม่ใช่ความต่างในแง่ที่ว่าเกิดขึ้นในสังคมสมัยใหม่ เกิดด้วยวิทยาศาสตร์หรือว่าทุนนิยม หากแต่ต่างที่ว่ารูปแบบและลักษณะการบริโภคได้เปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรมอย่างไรมากกว่า

ในสองบทความแรก การบริโภคสืบเนื่องมาจากอิทธิพลของวิทยาศาสตร์และระบบทุนนิยม และการบริโภคก็มักกระทำผ่านสินค้าเป็นสำคัญ อีกนัยหนึ่งก็คือการบริโภคสินค้าตลอดจนเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ นั้นเกิดขึ้นสืบเนื่องมาจากอิทธิพลของวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและระบบทุนนิยม ซึ่งคำอธิบายถึงการเป็นเหตุเป็นผลกันในลักษณะดังกล่าวนี้แม้จะฟังดูสมเหตุสมผล แต่ก็ถือว่าคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริงดังที่ได้เสนอไว้แล้ว เพราะประการแรกในสังคมส่วนใหญ่ วิทยาศาสตร์ไม่ได้มีจุดมุ่งหมายในตัวของมันเอง หาก

แต่เป็นวิถีทางเพื่อบรรลุเป้าประสงค์บางประการ ฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นระบบเศรษฐกิจหรือการเมืองแบบใด วิทยาศาสตร์ก็สามารถตอบสนองได้เหมือนกันทั้งสิ้น ฉะนั้นการเชื่อมโยงวิทยาศาสตร์เข้ากับทุนนิยมในสองบทความจึงเป็นการเชื่อมโยงที่ไม่ค่อยรัดกุมกระชับ เป็นการเชื่อมโยงในระดับที่ต่างกัน และมีลักษณะกว้างเกินไป ขาดความเฉพาะเจาะจงหรือความแตกต่างที่โดดเด่นของคู่ความสัมพันธ์นั้นเมื่อมันสามารถจับคู่กับตัวแปรอื่นในกลุ่มเดียวกันได้

เช่นเดียวกับการโยงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและระบบทุนนิยมเข้ากับบริโภคนิยม ในแง่ที่ว่าความก้าวหน้าของเทคโนโลยีทางการผลิตทำให้ผลิตสินค้าได้จำนวนมหาศาล และภายใต้ระบบทุนนิยมเสรี ซึ่งต้องมีการแข่งขันกัน ยุทธศาสตร์การโฆษณาผ่านทางสื่อต่าง ๆ รวมทั้งกลวิธีการตลาดก็เข้ามามีบทบาทสำคัญในการกระตุ้นให้คนต้องการบริโภคสินค้านั้น แม้จะฟังดูสมเหตุสมผลแต่ก็มีความคลาดเคลื่อนอยู่ด้วยเช่นกัน เพราะมันทำให้เราเข้าใจว่าการโฆษณาสินค้าผ่านสื่อต่าง ๆ คือตัวก่อให้เกิดผู้บริโภคและขยายจิตสำนึกแบบบริโภคนิยม ซึ่งในความเป็นจริงแล้วหาได้เป็นเช่นนั้นไม่

สินค้าและการโฆษณาจะสนใจสำคัญของการอธิบายลัทธิบริโภคนิยมในสังคมสมัยใหม่ อย่างไรก็ตาม ในที่นี้ผู้วิจารณ์เห็นว่าแม้ทั้งสองสิ่งจะดูเป็นสิ่งใหม่ แต่ก็ยังเป็นเพียงการแปลงรูปโฉมของสิ่งเดียวกันที่เคยปรากฏมาแต่สังคมบุพกาลแล้ว กล่าวคือ สินค้าก็คืออะไรก็ตามแต่ที่เราสามารถซื้อหาแลกเปลี่ยนมาเพื่อการบริโภค สินค้าจึงมีขึ้นเพื่อตอบสนองการบริโภคเป็นสำคัญ ฉะนั้นในแง่หนึ่งสินค้าก็คือสิ่งใด ๆ ก็ตามที่มีศักยภาพในการที่จะถูกบริโภคได้ ซึ่งสินค้าในความหมายนี้ก็เช่นเดียวกับอะไรก็ตามที่สามารถบริโภคได้ในสังคมบุพกาล ไม่ว่าจะเป็นอาหาร เครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับ ที่อยู่อาศัย ข้าวของเครื่องใช้ หรือว่าสิ่งที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า มนุษย์ในสังคมบุพกาล
ทำการบริโภคในเชิงสัญลักษณ์แทบทั้งสิ้น ฉะนั้นสิ่งที่
พวกเขาบริโภคจึงมักจะเป็นสัญลักษณ์ที่แฝงค่าและ
ความหมายเอาไว้ด้วยเสมอ ด้วยเหตุนี้การที่สินค้าคือ
สิ่งที่มีไว้เพื่อการบริโภคในสังคมสมัยใหม่ ตัวมันเองจึง
ต้องถูกทำให้เป็นสัญลักษณ์หรือถูกใส่ค่าและความหมาย
บางประการลงไปด้วย ทั้งนี้ก็เพราะว่าไม่ว่ามนุษย์ใน
สังคมใดต่างก็บริโภคในเชิงสัญลักษณ์เหมือนกัน

สินค้าเพื่อการบริโภคจึงไม่ใช่เพียงแค่จะถูกผลิต
ขึ้นมาเพียงอย่างเดียว หากยังต้องผ่านกระบวนการใส่
ค่าและความหมายเชิงสัญลักษณ์เข้าไปด้วย ซึ่งกระบวนการ
ดังกล่าวนี้ก็เป็นหน้าที่ของนักโฆษณา สัญลักษณ์ใน
สังคมบุพกาลอาศัยค่าและความหมายจากตำนาน เช่น
เดียวกับสินค้าในสังคมสมัยใหม่ที่จะต้องอาศัยค่าและ
ความหมายจากตำนานด้วยเหมือนกัน ในที่นี้นักโฆษณา
หรือครีเอทีฟก็คือนักสร้างตำนาน (myth-maker) ที่
ทำหน้าที่สร้างเรื่องราวให้กับสินค้า มีสื่อมวลชนแขนง
ต่าง ๆ โดยเฉพาะสื่อโทรทัศน์ที่ทำหน้าที่เป็นนักเล่าขาน
(myth-teller) ให้คนในสังคมสมัยใหม่ได้รับฟัง

เมื่อสินค้าถูกใส่ค่าและความหมายผ่านทางสื่อ
โฆษณาแล้ว ค่าและความหมายของมันจะไม่ถูกจำกัด
อยู่กับเนื้อสารหรือว่าประโยชน์ใช้สอยโดยตรงของมัน
อีกต่อไป หากจะเป็นในเชิงสัญลักษณ์ที่ถูกสร้างจาก
เรื่องราวในงานโฆษณา เตรียมพร้อมสำหรับการบริโภค
ฉะนั้นในการบริโภคผู้บริโภคจึงไม่ได้กินหรือใช้เนื้อสาร
หรือว่าประโยชน์โดยตรงของมันอีกต่อไป หากแต่เป็นค่า
และความหมายในเชิงสัญลักษณ์ที่ถูกบรรจุอยู่ในตัว
สินค้านั้น และผู้บริโภคก็รับรู้ได้โดยผ่านทางสื่อโฆษณา
ในแง่ที่กระบวนการบริโภคของมนุษย์ทั้งในสังคมบุพกาล
และสมัยใหม่จึงคล้ายคลึงกัน คือเป็นไปในเชิงสัญลักษณ์
เหมือนกันทั้งคู่ ต่างแต่เพียงว่านักสร้างตำนานและนัก
เล่าขานได้เปลี่ยนโฉมหน้าและมีวัตถุประสงค์ที่ต่างไป
เท่านั้นเอง

ด้วยเหตุนี้วิทยาศาสตร์และทุนนิยมจึงไม่ได้เป็นตัว
ก่อให้เกิดกระบวนการบริโภคหรือว่าเป็นตัวสร้างลักษณะ
การบริโภคของมนุษย์ขึ้นมา หากแต่ทั้งคู่ได้พาตัวเอง
เข้ามาอยู่ในตำแหน่งและหน้าที่ที่เหมาะสมภายใน
กระบวนการบริโภคของมนุษย์ที่มีมาแต่เดิม หรือกล่าว
อีกนัยหนึ่งก็คือทั้งวิทยาศาสตร์และระบบทุนนิยมได้
สร้างบางอย่างเข้ามาแทนที่สิ่งที่เคยอยู่เดิมในตำแหน่ง
และหน้าที่ที่สิ่งเดิมเคยอยู่และเคยทำ ทว่ามันไม่ได้ทำให้
กระบวนการดังกล่าวเปลี่ยนแปลงไปแต่อย่างใด ฉะนั้น
การกล่าววาทวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและทุนนิยมมีอิทธิพล
ก่อให้เกิดลัทธิบริโภคนิยมในสังคมสมัยใหม่ในความหมาย
ดังกล่าวนี้ จึงเป็นการกล่าวที่คลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง
และไม่เข้าใจธรรมชาติที่แท้จริงของการบริโภค
ของมนุษย์ ทั้งนี้ก็เพราะว่าถึงจะไม่มีวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและทุนนิยม
มนุษย์ก็จะต้องบริโภคในลักษณะเช่นนี้
ต่อไป

ส่วนข้อถกเถียงของเนืองน้อยที่ว่าวิธีคิดแบบวิทยา
ศาสตร์ทำให้มนุษย์แปลกแยกตนเองออกจากโลกรอบ
ตัวและมีท่าทีแบบทราชาต่อธรรมชาติ มองธรรมชาติว่า
เป็นสิ่งที่ต้องเอาชนะ ควบคุม และไว้บริโภคตอบสนอง
ความต้องการทางประสาทสัมผัสนั้น นับว่าเป็นความ
เข้าใจที่คลาดเคลื่อนต่อพัฒนาการทางความคิดของมนุษย์
อันสืบเนื่องมาจากการมองธรรมชาติรอบตัว ทั้งนี้ใน
แง่หนึ่ง มนุษย์มีพัฒนาการทางความคิดมาแล้ว ๓
ขั้นตอนด้วยกันคือ ขั้นตอนของการนับถือภูตผีปิศาจ
ขั้นตอนการนับถือศาสนาและยุคแห่งวิทยาศาสตร์ ซึ่งแต่ละ
ขั้นตอนก็จะมีนัยสำคัญที่แตกต่างกันออกไป

ในขั้นของการนับถือภูตผีปิศาจ คือขั้นตอนที่
มนุษย์เชื่อว่าตนเองเป็นผู้มีอำนาจ สามารถควบคุมและ
เอาชนะธรรมชาติรอบตัวได้ ด้วยเวทมนตร์คาถาของตน
ในขั้นของการนับถือศาสนา คือ ขั้นตอนที่มนุษย์เชื่อว่า
พระเจ้าเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด หากแต่มนุษย์สามารถ
อ่อนน้อมขอสิ่งที่ตนต้องการจากพระเจ้าได้ ส่วนในยุค

ของวิทยาศาสตร์นั้น คือขั้นตอนที่มนุษย์ตระหนักว่าตนเองเป็นเพียงคนตัวเล็กๆ ที่ไม่มีอำนาจอะไร และจำต้องเผชิญหน้ากับความตายในที่สุด

จึงจะเห็นได้ว่าในยุคของการนับถือภูตผีปีศาจนั้น อหังการของมนุษย์ได้พุ่งถึงขีดสุด เมื่อคิดว่าด้วยพลังอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ของตนก็สามารถบังคับบัญชาธรรมชาติให้เป็นไปตามความปรารถนาของตนได้ มนุษย์ในยุคนี้จึงคิดว่าตนสามารถอยู่เหนือธรรมชาติได้ สามารถเอาชนะและควบคุมธรรมชาติให้ตอบสนองความต้องการของตนได้ และแม้ว่าในยุคนับถือศาสนา อหังการของมนุษย์จะลดลงมา แต่ก็เชื่อว่าธรรมชาติเป็นสิ่งที่ตนควบคุมหรือบังคับได้ เพียงแต่ต้องกระทำผ่านพระเจ้าหรือสิ่งที่มีอำนาจสูงสุดที่ตนนับถือเท่านั้น ในยุคนี้นมนุษย์จึงคิดว่าตนยังสามารถอยู่เหนือธรรมชาติได้ด้วยเช่นเดียวกัน ในขณะที่ยุควิทยาศาสตร์นั้น มนุษย์ได้ค้นพบกฎของธรรมชาติที่ไม่มีใครสามารถฝ่าฝืนได้ และพบว่าก่อนหน้านี้ตนหลงผิดคิดว่ายิ่งใหญ่ มีอำนาจสามารถจะอยู่เหนือธรรมชาติได้ มนุษย์ได้ตระหนักว่าหนทางเดียวที่ตนจะอยู่รอดท่ามกลางธรรมชาติรอบตัวได้ก็คือการเรียนรู้และทำความเข้าใจกฎเกณฑ์ของมันให้ได้อย่างถ่องแท้ มีชีวิตอยู่ตามกฎเกณฑ์ที่ธรรมชาติกำหนด และหากจะดัดแปลงแก้ไขอะไร ก็จะต้องกระทำไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติด้วยเช่นกัน ในแง่นี้มนุษย์ในยุควิทยาศาสตร์จึงหลงเหลืออหังการอยู่น้อยที่สุด เมื่อเทียบกับ ๒ ยุคก่อนหน้านี้

อย่างไรก็ดี ถึงแม้แต่ละยุคจะทำให้มนุษย์ลดอหังการที่มีต่อธรรมชาติลง ตระหนักถึงตำแหน่งของตนในระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติรอบตัวมากขึ้น ทว่าวิธีคิดที่มีต่อธรรมชาติก็ยังเหมือนเดิม กล่าวคือมนุษย์ยังคงมองธรรมชาติว่าเป็นสิ่งที่ต้องเอาชนะ ควบคุมและใช้ประโยชน์ ความต่างอยู่ที่ว่าใน ๒ ยุคแรก วิธีคิดดังกล่าวเป็นไปอย่างหลงตนว่าเหนือกว่า สามารถกระทำได้ด้วยกลวิธีหรือพลังอำนาจของตน ขณะที่ในยุควิทยา

ศาสตร์ แม้มนุษย์จะยังมีวิธีคิดต่อธรรมชาติแบบเดิม แต่ก็ด้วยความตระหนักว่าตนไม่อาจอยู่เหนือกฎเกณฑ์ของธรรมชาติได้ อีกทั้งการควบคุมและใช้ประโยชน์ก็ต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของมันอีกด้วย

ด้วยเหตุนี้ข้อถกเถียงของเนืองน้อยที่ว่า วิทยาศาสตร์ทำให้มนุษย์แปลกแยกตัวเองออกมาอยู่เหนือกว่าธรรมชาติ มีท่าทีแบบทราซ มองธรรมชาติว่าต้องเอาชนะ ควบคุมและดักดวงผลประโยชน์ จึงค่อนข้างจะคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง เพราะว่าใน ๒ ยุคแรกต่างหากที่มนุษย์คิดว่าตนอยู่เหนือธรรมชาติ สามารถเอาชนะและควบคุมได้ด้วยพลังอำนาจของตน และลี้ภัยศักดิ์สิทธิ์ ยิ่งไปกว่านั้น ๒ ยุคนี้ อีกเช่นกัน ที่มนุษย์มองว่าสรรพสิ่งในโลกและจักรวาลล้วนสัมพันธ์กันหมด คือมีมนุษย์ ธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ

ในยุคแรกจักรวาลวิทยาดังกล่าว มีมนุษย์เป็นศูนย์กลางและสามารถใช้พลังเหนือธรรมชาติ ควบคุมธรรมชาติได้ ในขณะที่ยุคที่สองแม้มนุษย์จะไม่ได้คิดว่าตนเป็นศูนย์กลาง แต่ก็คิดว่าตนสามารถควบคุมธรรมชาติได้โดยอาศัยพลังอำนาจจากพระเจ้าหรือสิ่งเหนือธรรมชาติอีกทอดหนึ่ง ซึ่งตรงกันข้ามกับความรู้ในยุควิทยาศาสตร์ที่จักรวาลวิทยาของมนุษย์เป็นอีกแบบ มนุษย์ได้พบว่าตนไม่ได้สัมพันธ์กับธรรมชาติในรูปแบบเดิมอีกต่อไป แต่พบว่าธรรมชาตินั้นยิ่งใหญ่สลบซับซ้อนและตนก็ต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของมันอย่างไม่อาจเลี่ยงได้ มนุษย์ทำได้อย่างดีที่สุดในยุคนี้เพียงแค่เรียนรู้กฎเกณฑ์ของมัน อยู่กับมันให้สอดคล้องเหมาะสมเท่านั้น

ยิ่งไปกว่านี้ การบริโภคก็เป็นการแสดงออกเชิงพิธีกรรม โดยมีวัตถุประสงค์หลักอยู่ที่การสร้างจักรวาลทางสังคมและวัฒนธรรมขึ้นมา และผู้บริโภคก็จะหาตำแหน่งที่เหมาะสมของตนภายในจักรวาลนั้น ทั้งนี้ก็เพราะว่าสิ่งที่ถูกบริโภคคือการแปลความหมายจักรวาลทางสังคมและวัฒนธรรมในเชิงนามธรรมออกมาเป็นรูปธรรมให้ผู้คนสามารถมองเห็นสัมผัสและมีปฏิสัมพันธ์กับมันได้

ในประเด็นนี้เนืองน้อย ได้ถกเถียงว่าเป็นโลกสมมติที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยมี 'ฉัน' เป็นศูนย์กลาง ซึ่งนับว่าเป็นข้อถกเถียงที่มีน้ำหนักมากพอควร ทว่าโลกสมมติที่เนืองน้อยว่าก็คือโลกแห่งความเป็นจริงที่มนุษย์เป็นอยู่มานับแต่โบราณกาล มนุษย์จะไม่สามารถค้นพบคุณค่าและความหมายของตนได้เลยหากไม่สร้างจักรวาลทางสังคมและวัฒนธรรมขึ้นมา กระนั้นจักรวาลดังกล่าวก็ไม่จำเป็นจะต้องมี 'ฉัน' เป็นศูนย์กลางเสมอไป เพราะมันถูกสร้างขึ้นมาเพียงเพื่อมนุษย์จะได้วางตนเองลงในตำแหน่งที่เหมาะสมภายในระบบนั้นเท่านั้น และยังไปกว่านี้ระบบดังกล่าวก็ไม่จำเป็นจะต้องมีศูนย์กลางแต่อย่างใด

ถึงแม้เนืองน้อยจะชี้ได้ถูกว่าจักรวาลดังกล่าวเป็นเพียงสิ่งสมมติ แต่ก็คลาดเคลื่อนในแง่ที่ว่าจะต้องมี 'ฉัน' เป็นศูนย์กลางเสมอไป และเธอก็เสนอว่าหากจักรวาลสมมติดังกล่าวไม่มีนัยสำคัญต่อการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์ ซึ่งนับว่าผิดเพี้ยนไปจากความเป็นจริงของชีวิตในระดับปรากฏการณ์ ยิ่งไปกว่านี้ การที่เธอเสนอหลักปฏิบัติสมุปบาทของพุทธศาสนาว่าเป็นสังฆธรรมก็มีข้อถกเถียงได้ เพราะความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งในลักษณะดังกล่าวก็ถูกสร้างและออกแบบมาเพื่อการอธิบายด้วยเช่นกัน และแม้ว่าหลักปฏิบัติสมุปบาทอาจจะสอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติจริง แต่มันก็แทบจะไม่มีผลอะไรต่อชีวิตมนุษย์ เพราะว่ามันไม่ได้มีชีวิตอยู่กับกฎเกณฑ์ดังกล่าว หากกลับมีชีวิตอยู่ในโลกของสังคมและวัฒนธรรมของตนมากกว่า

ดังนั้นข้อเสนอของเธอที่ว่าพุทธปรัชญาได้ละลายอัตตาของมนุษย์ ทำลายโลกสมมติที่มนุษย์สร้างขึ้นพร้อมกับเปิดให้เห็นโลกทัศน์ใหม่ นั่นคือโลกทัศน์แบบองค์รวมที่บรรดาสรรพสิ่งต่างก็เป็นเหตุปัจจัยให้กันและกัน จึงไม่น่าจะเกี่ยวข้องกับการทำลายการบริโภคของมนุษย์ตลอดจนท่าทีแบบทรวราชต่อธรรมชาติสักเท่าไร เพราะดังที่ได้ชี้ให้เห็นแล้วว่า การบริโภคของมนุษย์นั้นเกิดสืบเนื่องมาจากการมองโลกแบบองค์

รวมด้วยเช่นกัน และการมองโลกแบบองค์รวมดังกล่าวก็สามารถมีท่าทีแบบทรวราชต่อธรรมชาติได้เช่นเดียวกัน โลกสมมติที่เนืองน้อยเสนอที่ดูเหมือนว่ามนุษย์จะสูญหายไปจึงไม่น่าจะทำให้มนุษย์เปลี่ยนแปลงวิถีคิด และพฤติกรรมที่ตนมีต่อธรรมชาติรอบตัวไปได้สักเท่าไร เพราะภายในโลกสมมติใบอื่นๆ ทำนองเดียวกันนี้ มนุษย์ก็ยังคงมองธรรมชาติเพื่อการบริโภคอยู่ ทั้งนี้ก็เพราะว่าในความเป็นจริงแล้ว มนุษย์แทบจะไม่สามารถมีชีวิตอยู่ได้ทั้งทางกายภาพและจิตใจ หรือสังคมวัฒนธรรมได้เลยหากไม่สร้างโลกสมมติขึ้นมา แล้วตนก็มีตำแหน่งในนั้นที่มีปฏิสัมพันธ์ด้วยการบริโภคในความหมายที่ผู้วิจารณ์เสนอ

จากการที่บทความทั้งสามตั้งปัญหาลาดเคลื่อนทำให้แนวทางในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวคลาดเคลื่อนตามไปด้วย ข้อเสนอในบทความของวิทย์ที่มีสังคมบริโภคระดับกลางเป็นเป้าหมายหลัก ด้วยวิถีทางของการปฏิรูปการศึกษา จุดเน้นในแง่ที่วิทย์ได้เสนอให้รัฐเข้ามาควบคุมและแทรกแซงให้การบริโภคอยู่ในระดับกลางสร้างพลเมืองที่เคารพตนเอง และระบบการศึกษาก็จะต้องสร้างคนที่มีความรู้ระดับกลางขึ้นมารับใช้ชุมชน ซึ่งผู้วิจารณ์เห็นว่าแม้จะฟังดูเป็นตรรกะและสมเหตุสมผล แต่ก็มีข้อสังเกตว่าในความเป็นจริงจะเป็นไปได้ขนาดไหน และถึงจะเป็นไปได้แต่ก็จะมีผลต่อวัฒนธรรมการบริโภคของมนุษย์มากนักน้อยเพียงใดและอย่างไร อย่างไรก็ดี ในจุดนี้ผู้วิจารณ์จะไม่ขอวิพากษ์วิจารณ์ด้านแบบจำลองสังคมในอุดมคติของวิทย์ว่าเป็นไปได้มากนักน้อยเพียงใดแต่จะดูว่าหากทุกอย่างเป็นไปตามเงื่อนไขดังกล่าว พฤติกรรมการบริโภคของมนุษย์จะเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่อย่างไร

ปัญหาที่วิทย์ต้องการแก้ไขคือทำอย่างไรไม่ให้สังคมไทยเดินไปสู่สังคมบริโภคสูงสุด ด้วยสมมติฐานและความเชื่อที่ว่าหากปล่อยให้ระบบทุนนิยมขยายตัวออกไปเรื่อยๆ อย่างไม่มีขีดจำกัด สังคมไทยก็ควรจะเดินไปถึงจุดดังกล่าว ซึ่งในแง่ที่ผู้วิจารณ์เห็นว่า ความกังวล

ดังกล่าวออกจะคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง ทั้งยังเป็นการผลึกสมมติฐานออกไปไกลเกินไป ทั้งนี้ก็เพราะว่าระบบทุนนิยมมีผลต่อธรรมชาติของวัฒนธรรมการบริโภคไม่มากนัก มันเพียงแต่ทำหน้าที่ตอบสนอง หากแต่ไม่ได้เป็นตัวก่อให้เกิดขึ้นมา วัฒนธรรมการบริโภคของมนุษย์ก่อตัวขึ้นมาก่อนจะมีระบบทุนนิยม และไม่ว่าจะเป็นระบบเศรษฐกิจแบบใด พฤติกรรมในการบริโภคของมนุษย์ก็จะไม่เปลี่ยนแปลงไปมากนัก

จะว่าไปแล้ววัฒนธรรมในการบริโภคของมนุษย์นั้นเองที่เป็นตัวก่อให้เกิดระบบทุนนิยม ระบบการตลาดและการโฆษณาตามมา มันคือกลไกที่ผลักดันให้โลกเคลื่อนตัวไปข้างหน้า ฉะนั้นการที่วิทย์เสนอทางแก้ด้วยระบบสังคม เศรษฐกิจและการศึกษาคือการแก้ที่ผลลัพธ์หรือปลายเหตุโดยเข้าใจว่ามันคือต้นเหตุ ดังนั้นในแง่นี้ต้นแบบจำลองของวิทย์จึงแทบจะเป็นไปไม่ได้ เพราะมันถูกกำหนดควบคุมเอาไว้โดยวัฒนธรรมการบริโภคของมนุษย์อยู่ก่อนแล้ว หากต้องการจะแก้ไขได้ผล วิทย์ก็ต้องหันไปพิจารณาปัญหาการบริโภคของคนไทยให้มากกว่านี้ และใช้มันเป็นตัวตั้งในการเสนอทางออกให้กับสังคม ไม่ใช่เสนอสังคมและการศึกษาเป็นทางออกให้กับมัน

เช่นเดียวกับข้อเสนอในบทความของสมภารที่วางอยู่บนสมมติฐานที่ว่าลัทธิบริโภคนิยมเป็นผลพวงมาจากระบบทุนนิยมและวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี ซึ่งค่อนข้างจะเป็นสมมติฐานที่คลาดเคลื่อน ทางออกที่พยายามเสนอจึงคลาดเคลื่อนไปจากเป้าปัญหาที่แท้จริงตามไปด้วย เมื่อการบริโภคไม่ได้เป็นผลมาจากวิทยาศาสตร์และทุนนิยม ฉะนั้นการตอบสนองของพุทธศาสนาต่อปัญหาด้านมโนทัศน์ของวิทยาศาสตร์จึงเป็นข้อถกเถียงที่ไม่เชื่อมโยงอะไรกับปัญหา ส่วนทางด้านการประยุกต์ที่ว่าให้ใช้พุทธธรรมนำหน้าวิทยาศาสตร์และทุนนิยมนั้นก็กว้างและล่องลอยเกินไปกว่าที่จะวิพากษ์วิจารณ์ได้ ส่วนการเปิดโอกาสให้ทางเลือก

กับชนบท ผู้วิจารณ์ไม่คิดว่าจะเกี่ยวข้องกับพุทธธรรมแต่อย่างใดและโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเสนอให้วัฒนธรรมชุมชนเป็นทางออกนั้นก็เป็บทฤษฎีกระแสหลักทางสังคมศาสตร์มากกว่าจะเป็นพุทธปรัชญา ซึ่งแม้ว่าโดยตัวทฤษฎีแล้วก็ไม้อาจแก้ไขอะไรเกี่ยวกับการบริโภคได้มากนัก เพราะที่แท้จริงแล้ว การบริโภคคือส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชุมชน ทางออกของสมภารจึงไม่อาจแก้ไขปัญหาการบริโภคได้

ด้วยเหตุนี้เมื่อพิจารณาบทความทั้งสามด้วยมโนทัศน์วัฒนธรรมการบริโภคจึงพบว่าบทความทั้งสามชิ้นนี้ได้ตั้งปัญหาที่จะเผชิญหน้าคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง อันส่งผลให้แนวทางในการแก้ไขปัญหาของแต่ละบทความ คลาดเคลื่อนไปจากเป้าปัญหาที่แท้จริงตามไปด้วย ประเด็นสำคัญก็คือว่าบทความทั้ง ๓ เข้าใจการบริโภคของมนุษย์ผิดพลาด โดยมองว่าเป็นผลพวงมาจากวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและทุนนิยมทั้งที่ก่อนหน้านี้จะเกิดปัจจัยทั้ง ๒ วัฒนธรรมการบริโภคได้เกิดขึ้นมาก่อนหน้านั้นนานแล้ว

อย่างไรก็ดี การวิพากษ์วิจารณ์ที่กระทำมาทั้งหมดนี้ไม่ได้วางอยู่บนพื้นฐานที่ว่า ผู้วิจารณ์เห็นด้วยกับวัฒนธรรมการบริโภคของมนุษย์ไปเสียทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นในสังคมบุพกาลหรือสังคมสมัยใหม่ เพราะการบริโภคอย่างไม่ถูกไม่ควรก็มีอยู่ และนั่นก็จะส่งผลเสียหายต่อมนุษย์และโลกเป็นอย่างยิ่ง แต่สิ่งที่ผู้วิจารณ์อยากเสนอก็คือว่าในการเผชิญหน้าหรือหาทางแก้ไขในสิ่งที่เราคิดว่าเป็นปัญหานั้น ข้อสำคัญประการแรกก็คือเราต้องศึกษาและทำความเข้าใจสิ่งนั้นให้ถ่องแท้และรอบด้านเสียก่อน เพื่อจะได้รู้ว่ามันคืออะไร เป็นปัญหาจริง ๆ หรือไม่ อย่างไร อันจะทำให้เราสามารถเผชิญหน้าหรืออยู่กับมันได้อย่างถูกต้องเหมาะสมตามความเป็นจริง หาไม่แล้วแทนที่จะช่วยให้มองเห็นสิ่งที่คิดว่าเป็นปัญหากระจ่างชัดขึ้น กลับยิ่งทำให้สับสนพรวัวและคลาดเคลื่อนไปกันใหญ่ ยิ่งไปกว่านี้

บางครั้งแทนที่จะช่วยให้ปัญหานั้นทุเลาเบาบางลง ก็ยิ่งจะทำให้มันทวีความเข้มข้นรุนแรงขึ้นกว่าเดิมอีก

ฉะนั้นหากเราตั้งใจและมีความพยายามอย่างแท้จริงที่จะแก้ไขปัญหาการบริโภคของมนุษย์ จุดเริ่มต้นของเราควรอยู่ที่การยึดมั่นเป็นตัวหลัก และพิจารณามันใน

ฐานะวัฒนธรรมการบริโภคที่เชื่อมโยงกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม อันส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจและการเมือง พร้อมกันนั้นก็พิจารณามันในเชิงเปรียบเทียบข้ามมิติเวลาและสถานที่ประกอบด้วย

บรรณานุกรม

สิริพร สมบูรณ์บุรณะ (บรรณารักษ์), *วัฒนธรรมการบริโภค : แนวคิดและการวิเคราะห์*, กรุงเทพฯ : ศูนย์วิจัยและการผลิตตำรามหาวิทยาลัยเกริก, ๒๕๓๔

นัสรา ชมะวรรณ, *แนวคิดของเรย์มอนด์ วิลเลียมส์ ในวัฒนธรรมศึกษาและการวิเคราะห์วัฒนธรรมการบริโภค*, วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗

สมรักษ์ ชัยสิงห์กานานนท์, *รสนิยม*, วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔

เนื่องน้อย บุญเนตร, *จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อมในพุทธศาสนา*, *วารสารพุทธศาสนศึกษา*, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๓๗)

วิทย์ วิศุทเวทย์, *ปรัชญาการศึกษาแนวพุทธ : แนวทางและปัญหา*, *วารสารพุทธศาสนศึกษา*, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม ๒๕๓๗)

สมภาร พรมทา, *การตอบสนองของพุทธศาสนาต่อปัญหาในสังคมวิทยาศาสตร์*, *วารสารพุทธศาสนศึกษา*, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๓๔)

Baudrillard, Jean, *For a Critique of the Political Economy of the Sign*, Telos Press, 1981.

Sayer, D., *Capitalism and Modernity : An Excursus on Marx and Weber*, Routledge, 1991.